

Jovo Bakić
Filozofski fakultet,
Beograd

RADIKALNE IDEOLOŠKO-POLITIČKE KRAJNOSTI SAVREMENE SRBIJE¹

Rezime: Autor se bavi ideološko-političkim krajnostima u savremenom srbijanskom društvu. U uvodu je dat istorijski razvoj pojave u evropskim okvirima, kao i teorijsko određenje pojma. Potom se prešlo na analiziranje širih društvenih snaga i konkretne političke stranke koje nose radikalno desni ideološki stav. Ukazano je, takođe, na ideološke i organizacione veze Srpske radikalne stranke, kao glavne radikalno desne ideološko-političke snage, sa najistaknutijim nosiocima takve ideologije u inostranstvu, npr. Nacionalnim frontom Žan-Mari Le Pena i Liberalno-demokratskom partijom Vladimira Žirinovskog. Osim toga, ukazano je i na bliske organizacione veze u prošlosti između SRS i Nacionalnog stroja, organizacije domaćih ćelavaca (skinheads) koja otvoreno zastupa neonacističke stavove. Iako su odnosi između pomenutih organizacija trenutno zahladneli, ipak postoji mogućnost ponovnog otopljanja što može dovesti ceo ustavni poredak u opasnost. Društvene teškoće izazvane posledicama katastrofalne politike režima Slobodana Miloševića i društvenom transformacijom uslovljavaju rast popularnosti radikalne desnice u Srbiji. Nasuprot tome, levica, pa i krajnja, kompromitovana je delatnošću režima S. Miloševića, pa je sledstveno sasvim marginalizovana i ne predstavlja pretnju poretku uspostavljenom krajem 2000.

Ključne reči: ideološko-političke usmerenosti, radikalne krajnosti, radikalna desnica, radikalna levica, Srpska radikalna stranka, Nacionalni stroj, Socijalni front

Uvod

Kada se govori o radikalnim ideološko-političkim krajnostima, imaju se na umu političke ideologije i politička delanja različitih politi-

---

1 Ova studija je nastala u sklopu istraživačkog projekta finansiranog od strane Ministarstva nauke i zaštite životne sredine *Društveni akteri i društvene promene u Srbiji 1990-2010. godine*, evidencioni broj 149005. Blagodarim profesoru metodologije socioloških istraživanja Univerziteta u Beogradu dr Vladimiru Iliću i mr Đorđu Stefanoviću, asistentu na Odeljenju sociologije Univerziteta u Torontu, na kritičkom čitanju teksta, koje je omogućilo njegovo poboljšanje. Naravno, sve manjkavosti idu na dušu pisca.

čkih delatnika koja se nalaze na levom i desnom polu ideološko-političkog spektra koji je u određenom vremenskom periodu na snazi i koje pokušavaju da ga korenito izmene. Zato se često i uobičajeno takve ideologije i delanja nazivaju ekstremističkim, što ukazuje na njihovu društvenu nedozvoljenost.

U smislu ideologije, radikalne ideološko-političke krajnosti se odnose na one ideologije koje su veoma udaljene od ideološkog centra u datom istorijskom momentu. U smislu političkog delanja, pak, ekstremističkim se smatraju svi pokreti koji upotrebljavaju agresivne i nasilne metode u borbi za korenite društvene i političke promene, tj. za vlast. (Wikipedia, 2006: <http://en.wikipedia.org/wiki/Extremism>) U tom smislu, potrebno je prvo odrediti šta je to levica i desnica u istoriji političkog mišljenja i delanja, a onda odrediti levicu i desnicu posle pada Berlinskog zida. Naposljetku, zadatak je prepoznati krajnja ideološko-politička opredeljenja i delanja, te uočiti koje su glavne a koje sporedne političke snage krajnjeg radikalizma u savremenoj Srbiji.

Iz činjenice da se značenje pojmova *levica* i *desnica* u političkoj teoriji menjalo tokom vremena ne sledi da je dozvoljeno proizvoljno određivati te pojmove, jer postoji manje ili više dosledno istorijsko razvijanje ovih pojava i sledstveno teorijsko razvijanje pojmova. U Francuskoj revoluciji su prvi put u istoriji levica i desnica postali politički pojmovi. Poslanici u skupštini koji su sedeli desno u odnosu na predsednika skupštine činili su desnicu, a oni koji su sedeli levo činili su levicu. Potonji su bili predstavnici trećega staleža, tj. buržoazije, i zdušno su nastojali da se društvo oslobodi nasleđenih staleških privilegija i uredi prema prosvetiteljskim načelima slobode, bratstva i jednakosti.

Tada su buržoaski liberali činili levicu. Desnica je bila ili za punu restauraciju staleškog društva ili njegove delimične promene, u kojem će plemstvo zadržati visok društveni položaj, pa makar se moralo odreći nekih privilegija, po ugledu na tadašnju Veliku Britaniju. Vremenom su se od liberala, proces je otpočeo već sa jakobincima i sankilotima i bio je okončan tokom revolucije 1848, odvojili radikalni demokrati, poznati po zahtevima za opšte biračko pravo, bez obzira na imovno stanje i obrazovni nivo, i neposredne oblike demokratije (npr. referendum), među kojima je bilo i onih koji su se sve više okretali uspostavljanju ekonomske i socijalne jednakosti, pa ako treba i na užtrb slobode pojedinca: socijalisti i komunisti. Osim njih, na krajnjoj levisi su se javili i anarhisti, koji su se borili kako protiv svetinja liberalizma – kapitalizma, a često i privatne svojine – što im je bilo zajedničko sa socijalistima i komunistima, tako i protiv države, crkve i svih drugih autoriteta.

Prema tome, još od Francuske revolucije, a naročito od 1848. godine, ekonomsko-socijalna osa društvenog rasepa je opredeljivala šta

će biti desno, a šta levo. Pojednostavljeno rečeno, oni koji su preimućstvo davali slobodi nad jednakošću, bilo zato što ih jednakost nije zanimala bilo zato što su smatrali da se ona može ostvariti tek u slobodi svakog pojedinca, nepogrešivo su se svrstavali na desnicu, a oni koji su prednost davali jednakosti, tj. oni koji su smatrali da je društvena jednakost uslov ostvarenja pojedinčeve slobode, spadali su u levicu.

Sve ove struje, bez obzira na prilično velike razlike među njima, činile su od polovine XIX veka do danas levičarsku porodicu. Sami liberali su, pak, ako se radilo o socijalnim ili levim liberalima, ostali na centru ili tzv. građanskoj levisi zajedno sa nekim socijalnim i radikalnim građanskim demokratima, ili su se, pak, pomerili udesno, približujući se, pa čak i izjednačujući se sa izvesnim konzervativnim strujama, ako se radilo o tzv. konzervativnim liberalima ili ekonomskim liberalima.

Treba uočiti složenost mogućih odnosa između različitih ideologija, npr. da je protivnost socijalista i komunista prema liberalima velika, bez obzira na zajedničko poreklo u idejama prosvetiteljstva. Naime, negiranje vrednosti privatne svojine i zakona tržišta, koja su liberalima sveta, stavlja ih u suprotnost prema njima, jednako kao i prema modernim konzervativcima. Posle Francuske revolucije, pak, kod klasičnih konzervativaca ideal države (monarhije) postajao je sve važniji,² jednako i socijalistima (komunistima je, pak, država važna u praksi, ako ne i u teoriji, jer u tzv. prvoj fazi socijalističkog razvoja, u *diktaturi proletarijata*, država mora da bude jaka kako bi uklonila protivnike revolucije i vlasti radničke klase, nakon čega, doduše, treba da odumre).

S druge strane, anarhisti imaju sličnosti u isticanju vrednosti slobode sa liberalima, a od konzervativaca se izrazito razlikuju naglašavanjem otpora prema svim do sada važećim autoritetima. Za konzervativce je, pak, upravo vera u važeće autoritete glavni cement društvene harmonije. Ipak, anarhiste od liberala odvaja potpuno nepoverenje u potrebu postojanja države.

Dok liberali, još od vremena Džona Loka, veruju u neophodnost postojanja države, koja će onemogućiti samovolju moćnih pojedinaca i društvenih grupa nad drugima i obezbediti nesmetano poslovanje u skladu sa zakonima tržišta, dotle anarhisti, u saglasnosti sa marksistima, smatraju da država uvek predstavlja agenturu najmoćnijih pojedinaca i društvenih grupa. U tome se anarhisti približavaju marksistima, ali se od njih znatno i razlikuju, jer naglašavaju da to što će država biti uobličena diktaturom proletarijata, što bi navodno trebalo da zajamči da će delo-

---

2 Naravno, mnogi konzervativni aristokrati su se borili pre Francuske revolucije protiv autoriteta centralne monarhove vlasti nad starim feudalnim pokrajinama i regionalnim autonomijama, ali se to posle 1791. izmenilo.

vati u korist radništva, znači samo to da će ona biti u službi partijskoga kadra, te da će završiti u birokratskom etatizmu. Mihail Bakunjin, jedan od osnivača anarhizma, upravo je na ovom planu još u drugoj polovini XIX veka kritikovao Marksove zamisli.

Bilo kako mu drago, leвица je od Francuske revolucije naovamo bila utemeljena u antropološkom optimizmu, u čemu se ogleda u prosvetiteljstvu začeta srodnost liberalizma i levice, i vezana za ostvarivanje prosvetiteljskih ideala humanizma i razuma, tj. ideala pozitivne slobode,³ jednakosti (ne samo pravne, već i socijalne) i bratstva (ne samo među pripadnicima svoje nacije) među svim ljudima bez obzira na pol, "rasu", etničko poreklo, naciju ili religijsku pripadnost. Desnica je, zavisno od vremena, mogla pristati na negativnu slobodu i bratstvo koje bi se odnosilo prevashodno na pripadnike sopstvene nacije, kadšto i vere, a tek katkad i na pripadnike celokupne ljudske vrste, dok je jednakost (ako se izuzme ona pred zakonom, u koju su liberali svih vrsta uvek verovali, a i moderni konzervativci je ne dovode u pitanje) za nju uvek bila sporna vrednost.

Posle II svetskog rata, međutim, a naročito s prodorom Nove levice krajem 1960-ih i "kulturnog obrata" postmoderne krajem naredne decenije, te posebno od poraza SSSR-a u hladnome ratu, uz pomenutu ekonomsko-socijalnu osu razdvajanja levice i desnice javlja se i, uslovno govoreći, kulturna osa odnosa između većine i manjine. Danas se, naimе, upravo zaštita etničkih, rasnih, rodnih, seksualnih i konfesionalnih manjina, čemu se dodaju zaštita okoline i životinja, smatra bitnom značajkom levog opredeljenja. Prema stanovištu koje se ovde zastupa, ekonomsko-socijalna i kulturna osa odnosa većine i manjine danas presudno određuju da li je neka politička stranka desno ili levo u ideološko-političkom spektru, te koliko se približava levoj ili desnoj krajnosti.

Osim toga, racionalno planiranje društvenih odnosa, kao i unapređenje društva i čoveka racionalno planiranom delatnošću, izaziva među desničarima sumnju, a katkad i strah. Nasuprot tome, oni nade polažu u empirizam, tj. u održavanje postojećeg iskustveno proverenog društvenog poretka, a protivе se bilo kakvom društvenom eksperimentisanju, ma kako eksperimenti na razumu bili zasnovani. U pozadini ovog nalazi se neprevladani strah od Boga, tj. na njegovoj volji zasnovanog vaskolikog, pa i društvenog sveta.

---

3 Čovek ne treba samo da bude *slobodan od* ugnjetavanja drugog čoveka i države, kao i za prodaju svoje radne snage na tržištu, već i *slobodan za* stalno sopstveno usavršavanje i ostvarivanje svih svojih mogućnosti bez obzira na društveni sloj iz kojeg potiče. Vrednost pozitivne slobode snažno zastupa ne samo leвица, već i socijalni liberali.

Radikalno desna krajnost

Radikalno desna krajnost ili desni radikalizam (ekstremizam) je ideološki naslednik fašizma i nacizma iz prve polovine XX veka i pome- ren je još udesno u odnosu na klasični konzervativizam.⁴ Prema E. Nol- teu, fašističke partije, pokreti i nastojanja posle Prvog svetskoga rata su sasvim jasno stajali na krajnjoj desnici. On ističe da su one “pre svega (su) radikalnije antikomunistički nastrojene od poznatih desničarskih partija pre (Prvog, *pr. J.B.*) svetskog rata, ali u isto vreme sadrže i više levičarskih elemenata od ovih. Njihova spoljna obeležja su sklonost ka uniformama, načelu vođe i simpatija prema Musoliniju, Hitleru ili obo- jici. Ako su samo neka od ovih obeležja jasno izražena, može se govoriti o filofašizmu ili polufašizmu, dok se lažnim fašizmom može označiti par- tija drugačijeg porekla koja neke od ovih momenata snažno ističe (npr. prisustvo oružanih partijskih odreda). Tamo gde su prisutni svi bitni mo- menti u začetku uputno je koristiti termin protofašizam”. (cit. pr. Kuljić, 1990: 469)

Savremeni desni radikalizam se temelji na sličnim ideološkim po- stavkama kao i njegovi ideološki preci, iako često “odriče svaku vezu” (Kuljić, 2002: 124) sa njima:

1) *na krajnjem rasizmu i/ili nacionalizmu*, a kadšto i *klerikalizmu*, tj. u težnji da se ostvari što veća država raso, etnički ili konfesionalno zasnovana, pa se u tom cilju ne preza ne samo od rasnog, etničkog ili konfesionalnog podjarmljivanja različitih, već ni od njihovog “čišćenja”, a u krajnjem slučaju, ni od genocida; ovaj cilj se često ostvaruje pod uti- cajem netrpeljivog uverenja da je rasa, konfesija ili nacija kojoj pripa- damo najbolja na kugli zemaljskoj, te da je uvek u pravu ma šta njeni pripadnici radili;

2) *na antisemitizmu*, tj. u verovanju u jevrejsku zaveru kako bi se obezbedila njihova vladavina nad celim svetom, kao i u štampanju *Pro- tokola sionskih mudraca*,⁵ koji to treba da potvrde, te negiranju razme- ra stradanja Jevreja u II svetskom ratu ili, pak, pravdanju tog stradanja zbog zla koje oni navodno donose čitavom svetu, a posebno našoj naci- ji, konfesiji ili rasi;

3) *na antiislamizmu*, pošto islam navodno ugrožava evropsku kul- turu zasnovanu na hrišćanskom identitetu;

---

4 O značajkama klasičnog konzervativizma pisano je u članku “Političke stranke umerene i krajnje desnice u Srbiji”, koji treba da bude objavljen u *Novoj srp- skoj političkoj misli*.

5 *Protokoli sionskih mudraca* predstavljaju antisemitsku bibliju, jer je koristi sva- ka nova generacija antisemita u svetu, bez obzira na društvene, verske ili na- cionalne razlike. Tu nažalost ništa ne smeta što je odavno dokazano da se ra- di o dokumentu koji je stvorila tajna služba carske Rusije *Ohrana*.

4) *na antiliberizmu*, jer su liberali uvek nedovoljno rasno (konfesionalno, nacionalno) čvrsti i skloni izdaji nacionalnih (konfesionalnih, rasnih) interesa, pošto ne shvataju da je pojedinac slobodan tek u istovrsnoj društvenoj grupi; istovremeno, međutim, često se bazični antiliberizam maskira taktičkim prihvatanjem parlamentarizma i stvarnim pristajanjem uz ekonomski liberalizam;⁶

5) *na antisocijalizmu, antianarhizmu i antikomunizmu*, jer su anarhisti, socijalisti i komunisti kao internacionalist, kadšto i kosmopoliti, po definiciji nacionalni izdajnici;

6) *na homofobiji*, pri čemu se homoseksualizam ne smatra samo neprirodnim, već se zagovara moralni prezir, pravno sankcionisanje i fizičko nasilje prema ljudima takvog seksualnog opredeljenja;

7) *na seksizmu* koji zagovara da je mesto žene prvenstveno u kući i smatra da je njena dužnost da rađa što više pripadnika nacije i rase kojoj se pripada, jer se one samo tako mogu odbraniti od pripadnika drugih nacija i rasa koje imaju viši prirodni priraštaj;

8) *na strahu pred nepoznatim, stranim i drugačijim*, tj. *ksenofobiji*, koja rađa nasilje, te se shodno tome često zagovaraju antiuseljeničke mere, nasilje prema useljenicima kadšto i nacionalnim manjinama, i militarizam;

9) *na antiamerikanizmu* kao mržnji prema Amerikancima⁷ i njihovim kulturnim, ekonomskim, vojnim i političkim dostignućima i zamislima;

10) *na antimasonstvu* zbog gotovo natprirodne moći koju koriste za upravljanje celim svetom;

11) *na neprijateljstvu prema globalizacijskim procesima* i međunarodnim povezivanjima (npr. *antievropejstvo* ili *evroskepticizam*, *antimondijalizam*, *antiglobalizam*, *antiekumenizam*);

12) *na proučavanju fašističkih* i desno-autoritarnih režima iz prošlosti kako bi se našli uzori za budućnost, pri čemu se Hitler i različiti domaći fašisti najčešće uzimaju za ugled;

6 U pojmu *etnokratskog liberalizma*, tj. liberalizma ograničenog samo na vladajuću etničku ili rasnu grupu, kao što je npr. bilo u slučaju Južnoafričke Republike u doba vladavine aparthejda, ili Izraela i Hrvatske u doba F. Tuđmana, dolazi do prožimanja radikalno desnog ideološkog stava i liberalizma, u čemu Rodžer Griffin vidi i glavnu značajku razvoja radikalne desnice posle II svetskog rata (elektronska verzija; *Interregnum or Endgame? Radical Right Thought in the 'Post-fascist' Era* <http://home.alphalink.com.au/~radnat/theories-right/theory2.htm>).

7 U SAD postoji ksenofobični izolacionizam kod izvesnih protestantskih fundamentalista.

13) na autoritarnosti kao socijalno-psihološkoj osnovi krajnjeg nacionalizma, homofobije, antisemitizma, antimasonstva, sklonosti za stvaranjem teorija zavere, militarizma i sl.;

14) na viziji poželjnog društva koja podrazumeva veoma često *jednorasna, jednokonfesionalna* i *jednonacionalna* društva, dok se kapitalizam prihvata i na rečima a ne samo u praksi, i kadšto se čak zagovara neka vrsta ekonomskog liberalizma umesto nekadašnje korporativno uređene privrede i društva.⁸

Treba naglasiti da neke od navedenih značajki u svojoj ideologiji imaju i drugi ideološki pokreti, ali ovi simptomi kod njih stoje relativno izolovani u odnosu na druge crte ideologije, dok radikalno desni pokreti i stranke, po pravilu, veliku većinu ovih simptoma objedinjuju u jednom radikalno desnom sindromu.

Nije nužno da pokret ili stranka imaju sve ove simptome da bi bile označene radikalno-desnim, dovoljno je da imaju većinu njih, pa da zasluže ovaj naziv. Isto tako, ako neka politička stranka ima u ideologiji tri ili četiri simptoma, npr. autoritarnost, krajnji nacionalizam, seksizam i homofobiju, to još uvek ne znači da je radikalno desna, iako se sa sigurnošću može reći da se značajno bliži desnom polu ideološko-političkog spektra.

Čini se, međutim, opravdanim iz šireg spleta simptoma desnog radikalizma izdvojiti četiri centralna: uz krajnji rasizam, ili nacionalizam,

---

8 Poslednja značajka je vezana za promene u strukturi kapitalističkog društva. Naime, dok se pre II svetskog rata sitni kapital osećao ugroženim od strane krupnog kapitala, s jedne strane, i organizovanih radničkih sindikata, s druge strane, pa su pripadnici sitnoga građanstva činili društvenu osnovu klasičnih fašističkih pokreta, dotle je razvoj kapitalističkog društva doveo do pada ugroženosti ovog sloja građanstva i do rasta ugroženosti brojno opadajućih, slabije obrazovanih i obučanih radnika koji obavljaju rutinske manuelne poslove i glavne su žrtve rastuće društvene nejednakosti u neoliberalnoj globalizaciji. Otuda su sitno građanstvo kao društvenu osnovu radikalno desnih pokreta i političkih stranaka zamenili nezaposleni, niže obrazovani i neobučeni radnici sa izrazitom nesigurnošću radnog mesta. Dakako, tome je naročito doprinelo useljavanje stranih radnika, koji im postaju takmaci na tržištu rada, a najčešće se odlikuju drugačijom bojom kože i religijskom ili etničkom pripadnošću. (Norris, 2004, ch. 6) Treba, međutim, uočiti da ima i alternativnih viđenja društvenog profila glasača radikalno desnih stranaka. Prema njima, radikalno desne stranke privlače glasove protesta i nisu utemeljene u društvenoj strukturi, tj. privlače glasove iz različitih društvenih slojeva, dok je ideologija nebitna. (Norris, 2004, ch. 6, nav. pr. Wouter Van der Brug, Meidert Fennema and Jean Tillie, 2000, "Anti-immigrant parties in Europe: Ideological or protest vote?", *European Journal of Political Research*, 37 (1), 77-102.) Ipak, čini se da su ova mišljenja empirijski opovrgnuta, dok su snažno podržane ne samo teze o natprosečnoj podršci za radikalne desničare među radnicima, već čak i među pripadnicima sitnog građanstva. (Norris, 2004, ch. 6) Potonje dodatno upućuje na srodnost klasičnog fašizma i savremene radikalne desnice.

ili religijski fundamentalizam, koji svakako čine srž radikalno-desne ideologije, u te simptome treba uključiti i ugledanje na fašističke uzore iz prošlosti, te autoritarnost i antisemitizam.⁹ Kad su ova četiri simptoma objedinjena u jednoj ideologiji, oni oblikuju radikalno desni sindrom neonacističkoga tipa. Dešava se, međutim, da neki od ova četiri simptoma – naročito ugledanje na uzore iz II svetskog rata – manjka, posebno u zemljama koje su bile podvrgnute represalijama od strane fašističkih okupatora tokom II svetskog rata. Ipak, dovoljno je i da su tri od njih prisutni, kao i deo ovih drugih koji su navedeni, pa da se sa priličnom sigurnošću utvrdi da se radi o prisustvu krajnjega radikalno desnog sindroma.¹⁰ Može se, takođe, zaključiti da što je više ovih simptoma prisutno, to su ideološki pokret ili stranka radikalniji u desnome opredeljenju.

Radikalno leva krajnost

Krajnja levica je zasnovana na različitim socijalističkim strujama, najčešće na tradicijama boljševizma (shvaćenog bilo na staljinistički ili trockistički način), maoizma, titoizma, evrokomunizma i anarhizma (kolektivističkog ili individualnog). Krajnje radikalno levo opredeljenje se odlikuje:

1) *antikapitalizmom*, tj. tvrdnjama da je kapitalizam izvor svih zala u savremenom svetu, te da buržoazija, što na osnovu strukturne nužnosti izazvane položajem u društvenoj strukturi kapitalističkog sistema, što na osnovu subjektivnih želja, želi da porobi i eksploatiše radnog čoveka do krajnjih istorijom određenih granica;

2) *antiglobalizacijskim* stavom, tj. neprijateljstvom prema globalnom kapitalizmu i velikim multinacionalnim korporacijama bogatih država, koje porobljavaju ne samo domaće radništvo, već i siromašne članice međunarodne zajednice;

3) *antigradanskim* stavom, tj. neprijateljstvom prema predstavničkoj demokratiji,¹¹ privatnoj svojini i tržištu, kao i u osporavanju njihovih vrednosti za društveni napredak; zagovaranjem *klasne borbe* (kadšto oružane) između proletarijata i buržoazije;

9 Kod Jevreja mesto antisemitizma zauzima antiislamizam. Naravno, kod izraelske krajnje desnice nikada nema pozivanja na fašističke uzore iz II svetskog rata, ali zato može biti konfesionalne isključivosti, ksenofobije, rasizma, autoritarnosti i militarizma, kao i drugih simptoma koji ukazuju na prisustvo desnog radikalizma.

10 Treba uočiti da radikalno desni sindrom može, ali i ne mora biti neonacističke usmerenosti. Kada nije neonacističke usmerenosti, opasniji je, jer je bolje maskiran i teže se raspoznaje.

11 Jednako kao radikalna desnica, i radikalna levica može iz taktičkih razloga prihvatati parlamentarizam.

4) zagovaranjem *direktne akcije* i *generalnih štrajkova* kao važnih sredstava klasne borbe;

5) *neprijateljstvom prema državi* (anarhistička struja), tj. zagovaranjem njene likvidacije;

6) *neprijateljstvom prema institucionalizovanoj religiji*, tj. zagovaranjem borbenog ateizma i zahtevanjem raspuštanja crkvi;

7) *borbenim neprijateljstvom prema patrijarhalnoj porodici* i zagovaranjem slobodne ljubavi;

8) *jakom i kadšto netrpeljivom propagandom feminizma*, tj. nametanjem stava o feminizmu kao emancipatorskoj ideologiji: prvo će se osloboditi žene, a potom i ceo ljudski rod, a oni koji to osporavaju bivaju okvalifikovani kao neemancipovani i zaostali;¹²

9) *jakom i kadšto netrpeljivom propagandom homoseksualnosti*, tj. stavom o homoseksualizmu kao *a priori* dobrom i društveno poželjnom¹³ seksualnom opredeljenju, te proglašavanjem onih koji to osporavaju zaostalim konzervativcima;

10) *pozitivnijim vrednovanjem društava realnog socijalizma od kapitalističkih društava*, makar i realni socijalizam iz prošlosti bio kritikovan i njegova iskustva proučavana kako se greške u budućnosti ne bi ponovile;

11) vizijom poželjnog društva koja propisuje bilo društvo apsolutno slobodnih i jednakih pojedinaca koji naizmenično vrše upravne poslove, a povezani su u uzajamne proizvodne zadruge i opštine, koje se federalno povezuju u slučaju anarhizma, bilo državu koja se bazira na neposrednoj demokratiji i društvenoj svojini u slučaju socijalista i komunista.

Razume se, valja uvek imati na umu i razlike između različitih struja krajnje leve, ali čini se da je opravdano, bez obzira na njih, sve ove različite socijalističke struje posmatrati zajedno, jer ih osnovna anti-kapitalistička usmerenost čini srodnijim međusobno no što ih bilo kakve razlike, pa i one vezane za odnos prema državi, razdvajaju. U politici, naime, zajednički neprijatelj ujedinjuje i znači kadšto više od vizije poželjnog društva, što ne znači da potonju treba potcenjivati.

---

12) Ovaj ideološki redukcionizam koji se kadšto ogrće teorijskim plaštom podseća na marksizam koji je u proletarijatu prepoznao svetskoistorijskog subjekta opšteljudskog oslobođenja. Radnike su zamenile žene, a buržoaziju muškarci.

13) Društvena poželjnost je upravo ono što je sporno. Iz nje sledi zagovaranje homoseksualnih brakova, što ne mora biti sporno, ali i prava na usvajanje dece, što je veoma sporno, jer ukazuje na poželjnost homoseksualne socijalizacije. Tako se trpeljivost zamenjuje društvenom poželjnošću. Treba, međutim, naglasiti da i najveći deo levih liberala danas podržava ovakve zahteve.

Globalno društvo posle 1989. godine

Krajem kratkog XX veka, obeleženog padom Berlinskog zida 1989. godine i raspadom Sovjetskog Saveza 1991. godine, došlo je do naglog pomeranja političkog spektra udesno.¹⁴ Tako XXI vek počinje u znaku preporođene desnice i različitih desničarskih ideologija. U razvijenim i bogatim zapadnoevropskim državama konzervativni liberali, nadahnuti učenjima Karla Popera i Fridriha fon Hajeka, postali su glavna ideološka struja.¹⁵ Pridružili su im se socijalni demokrati, koji su gotovo napustili socijalističke ideale i zalažući se za tzv. treći put, ne naročito originalno oblikovan od strane Antonija Gidensa i Jirgena Habermasa, postali levi liberali. Štaviše, oni su se kroz politička delanja Tonija Blera¹⁶ i Gerharda Šredera približili neoliberalizmu, postajući zapravo u političkoj praksi stranke umerene desnice.

Levica je, pak, prepuštena različitim alter-globalizacijskim, feminističkim, pacifističkim i ekološkim pokretima, zastupnicima prava manjina, anarhistima, strankama demokratskog socijalizma, koje su kadšto tek bivše komunističke stranke, kakva je na primer donedavno bila Partija demokratskog socijalizma iz istočnog dela sada jedinstvene Nemačke.¹⁷ Umesto u vreme hladnog rata razgranate levice, na levoj strani političkog spektra, koji je tada obuhvatao maoiste, trockiste, staljiniste, izvorne lenjiniste (šta god to značilo), titoiste, evrokomuniste, anarhiste i demokratske socijaliste, pa i leve socijalne demokrate, danas je levica sužena, a desnica buja sve raznobojnija.

Tako, u desnicu se danas ubrajaju ne samo tehnokratski konzervativci i liberali, već oživljavaju i klasični konzervativci, koji nadahnuće traže u učenjima de Mestra i de Bonala, kao i neokonzervativci u SAD (*moral majority*),¹⁸ te različiti religijski fundamentalisti, branitelji fašizma i nacizma. Pokreti ćelavaca (*skinheads*) i belih nacionalista (*white na-*

-
- 14 Rast desnice je nagovestila već početkom 1980-ih i kriza države socijalnog staranja (*welfare state*), te sledstveni rast tačerizma i reganizma, tj. neoliberalizma.
  - 15 U nas su najpoznatiji neoliberali okupljeni oko *on line* časopisa *Katalaksija*. Među njima se posebno ističu Ivan Janković i Borislav Ristić. Prvi je u *Helsinkiškoj povelji* pisao članke u kojima je pravdao agresiju SAD u Iraku.
  - 16 Nije samo od simboličke važnosti što je upravo na Blerov predlog ukinut 4. član programa Laburističke stranke, koji je nalagao borbu za ostvarenje društvene svojine. Posle toga, laburisti su mogli nesmetano da postanu promoteri privatne svojine i tržišta, tj. kapitalizma.
  - 17 Danas se ona našla ujedinjena sa nezadovoljnicima zapadno-nemačke Socijal-demokratske partije predvođenih harizmatičnim levičarskim demagogom Oskarom Lafontenom u Partiji Levice.
  - 18 Pripadnik *moralne većine* je i sam neokonzervativni predsednik Džordž Buš mlađi, za razliku od njegovog oca, koji se pre može svrstati u neoliberalne negoli u neokonzervativce.

tionalists) više nisu sastavljeni tek od marginalnih, frustriranih i opasnih mladića koji ne nalaze razumevanje u društvenom okruženju, već stiču i naklonost organizovanih političkih stranaka, koje osvajaju sve veću podršku biračkoga tela.

Razobručene snage kapitalizma, tj. krupni kapital nezajažljiv za profitom i sitni preduzetnik u strahu od konkurencije, više ne haju za upozorenja o nečovečnosti uslova u kojima živi i radi običan radnik. Nema više pretnje istorijski poraženog i delegitimisanoga sistema “realno postojećeg socijalizma”, Sovjetski Savez je nestao sa istorijske pozornice, pa tako oslobođen straha, krupni kapital nameće svoje vizije poželjnog društva. Takve vizije se uglavnom uklapaju u glavnu struju sadašnjeg političkog spektra, dakle, u struju liberalnih konzervativaca i liberala (pojačanih socijalnim demokratama).

Ovakvim kretanjima opiru se kako radikalni desničari u ime bele Evrope, nacionalnog suvereniteta ili islamskog carstva, i protiv “svetske jevrejske zavere”, čije interese sprovode SAD, tako i radikalni levčari u ime prava na otpor kapitalističkom imperijalizmu globalne svetske sile SAD i njene vojne industrije, te multinacionalnih korporacija.

Priroda režima Slobodana Miloševića i Socijalističke partije Srbije

Levica je u Evropi slaba, a u Srbiji je počev od 5. oktobra 2000. gotovo nepostojeća. Ona je, za razliku od ostatka Evrope, u Srbiji vladala tokom 1990-ih. Tradicionalistička levica oličena u Slobodanu Miloševiću i njegovoj SPS je tokom cele decenije očuvala dominaciju društvene svojine u proizvodnim odnosima, čime je ispunila i ustavnu normu, koju je sama propisala, da su svi oblici svojine ravnopravni, što je omogućilo blokiranje političke odluke o privatizaciji.¹⁹ Istovremeno, međutim, u vreme sankcija OUN, uveden je sistem uvožno-izvoznih dozvola i kontigenata, koji je doprineo javljanju kapitalista, tzv. novobogataša. Oni su listom bili bliski režimu, jer je to bio uslov za dobijanje unosnih poslova. Otuda se u okviru socijalističkih društvenih odnosa počeo razvijati i politički kapitalizam.

Takođe, socijalisti su manje ili više dosledno očuvali i jednu vrstu real-socijalističkog viđenja demokratije. Manipulisali su oblicima nepo-

---

19 Naime, ako su svi oblici svojine ravnopravni, onda se političkom odlukom ne može menjati položaj dominantne društvene svojine, jer je ona ustavno zaštićena kategorija. U tom smislu, valja uočiti da je svaka privatizacija kao promena svojinskih odnosa političkom odlukom neustavna. Zanimljivo je da neki “legalisti” nisu hteli uvideti ovu belodanu činjenicu. Naučnik je, međutim, obavezan da precizno utvrdi da su sve vlade od 5. oktobra 2000. do donošenja novog ustava 2006. godine vladale na neustavan način, jer su favorizovale privatnu svojinu na uštrb društvene, iako su one u Ustavu određene kao ravnopravne.

sredne demokratije kad god su mogli, a višestranački sistem im je bio tek fasada za suštinski nepodeljenu vlast S. Miloševića. U tom smislu, ovaj sistem se može odrediti kao *autoritarni višestranački socijalizam sa vodećom strankom*.

Zanimljivo je bilo to da su se socijalisti često suprotstavljali imperijalizmu SAD upravo sledeći svoja socijalistička uverenja, a da im se u tim nastojanjima pridruživala SRS, stranka radikalno desnog opredeljenja, kojoj je takav politički ambijent odgovarao sa stanovišta promovisanja nekih od njenih vrednosti, tj. krajnjeg nacionalizma, ksenofobije, antiglobalizma, antiislamizma, autoritarnosti, antisemitizma, militarizma i antiamerikanizma.

U potpunoj izolaciji Srbije radikali su mogli da gone pripadnike drugih nacija iz zemlje i pobornike različitih ideoloških opredeljenja sa Univerziteta i iz sredstava masovnog opštenja, te da nesmetano sistematski zastrašuju političke protivnike, što je išlo na ruku socijalistima i ličnim interesima S. Miloševića. Zajednički politički neprijatelji, kako spoljašnji tako i unutrašnji, ujedinjavali su tada, a čine to i posle 2000, na taktičkom nivou tradicionalističku levicu i radikalnu desnicu u Srbiji 1990-ih godina, bez obzira na njihove strateške razlike.

Radikalna desnica u Srbiji posle pada Berlinskog zida

Savremeni desni radikalizam je, nastajući postepeno posle Drugog svetskoga rata i jačajući sa pomeranjem celog ideološko-političkoga spektra udesno po slomu real-socijalističkih društava, zadržao idejne postavke fašizma, iako unekoliko promenjene: borbu protiv egalitarnih ideologija, posebno onih zasnovanih na idealima prosvetiteljstva, kao što su liberalizam i marksizam, ali delom čak i protiv hrišćanstva, poricanje individualističke prirodnopravne osnove ljudskih prava, jer ova razbija zajednicu, te zalaganje za organsku zajednicu. (Kuljić, 2002: 126-127) U ovome ambivalentnom odnosu prema hrišćanstvu vidljiva je i jedna od važnih razlika radikalne u odnosu na umerenu desnicu, jer potonja prema religiji ima nedvosmisleno pozitivan stav.

U slučaju srpskih radikala, Vojislav Šešelj se nije libio da trojicu vladika Srpske pravoslavne crkve, mitropolita crnogorsko-primorskog Amfilohija Radovića, episkopa zahumsko-hercegovačkog Atanasija Jevtića, te episkopa kosovsko-metohijskoga Artemija Radosavljevića, aludirajući na početna slova njihovih vlastitih imena, uvredljivo označi kao "tri izdajnička slova 'A' Srpske pravoslavne crkve". Istovremeno, radikali su zbog nacionalnih razloga, tj. veze pravoslavlja i srpskog nacionalizma, uvek branili povlašćen položaj SPC u odnosu na druge crkve u dru-

štvu, a posebno u odnosu na sekte, jer se to uklapa u opštiji ksenofobni stav. Utoliko je stav SRS prema religiji i SPC unekoliko ambivalentan.

SRS je, možda, ponajviše zainteresovana za monopol SPC u duhovnom životu Srbije, čak i onda kada se politički protivi delatnosti izvesnih njenih velikodostojnika. Naime, srpski nacionalizam je, po pravilu, sebe vezivao za pravoslavlje, pa je stoga i normalno što radikalni srpski nacionalisti nastavljaju tu tradiciju srpskog nacionalizma. Tako Vojislav Šešelj u predgovoru knjige *Ideologija srpskog nacionalizma*²⁰ veli:

“Svetosavski zavet jedinstvene vere u jedinstvenoj nacionalnoj državi je bio vekovni orijentir budućnosti, ali i glavni cilj osporavanja i razaranja od strane svih srpskih neprijatelja. Odnos prema nacionalnoj državi bio je oduvek kamen međaš između časti i beščašća, patriotizma i izdaje, vernosti i konvertitstva (...) Večito na moralnim ispitima, narod je teško stradao sakaćen stalnim otpadništvom, ali je zato dugoročno jačao osnovnu maticu slobodarskog duha, herojske etike i državotvornog instinkta. *Nacionalno jedinstvo se više od jednog milenijuma temeljilo na verskom jedinstvu* i kod Srba se ono nadovezivalo na spontano jedinstvo plemena i rodova, vezanih svešću o zajedničkom jeziku i poreklu, *još iz praistorijskog vremena*.²¹ (kurziv J. B.) Samo je pravoslavna varijanta hrišćanske vere sa specifičnim nacionalnim sadržajima mogla da predstavlja snažan kohezivni faktor srpske državne ideje, koji je mogao da savlada i petovekovno tursko ropstvo i perfidni rimokatolički prozelitizam.”

U ovome citatu jasno je predočeno kako je ideologija od pravoslavne crkve oblikovanog i verovatno usled toga konfesionalno netrpeljivog srpskog nacionalizma uklonila iz srpstva sve one koji nisu želeli da budu pravoslavni iz ovog ili onog razloga. Danas se ova ideologija širi od strane krajnjih nacionalista, čija je religioznost upitna, ali konfesionalna netrpeljivost uprkos tome neiscrpna. Naime, krajnjim nacionalistima među Srbima, Hrvatima i Bošnjacima, gde je etnički identitet najčešće na konfesionalnom identitetu zasnovan, konfesionalna netrpeljivost uvek dobro dođe u nacionalističkim nadgornjavanjima i zahtevima.

Treba, međutim, uočiti da osim antiislamizma, koji je u ideologiji SRS zapravo poistovećen sa neprijateljstvom prema domaćim muslimanima kao otpadnicima od svetovne religije srpskog nacionalizma, i

---

20 Vojislav Šešelj, (2002). *Ideologija srpskog nacionalizma: Naučno i publicističko delo prof. dr Laze M. Kostića*. Predgovor. Beograd: Velika Srbija, str. 6. (<http://ojkrajino.com/knjige/Ideologija%20srpskog%20nacionalizma.pdf>)

21 Sasvim je očekivano da krajnje radikalni nacionalista zastupa iskonsko poimanje nacije (primordializam), smatrajući da njegova nacija postoji još od praistorijskoga doba.

antikatolicizam igra važnu ulogu u ideologiji SRS-a, što opet nije uslovljeno verskim razlozima, već činjenicom da radikali smatraju i Hrvate “otpadničkim”, te zato i manje vrednim katoličkim Srbima. U oba slučaja, “izdajom” pravoslavlja “otpalo” se i od srpske nacije.

Druge razlike, u odnosu na stranke umerene desnice, sastoje se prevashodno u već pomenutoj odlici krajnjih desničara da se oslanjaju na socijalnu demagogiju u naporima da privuku glasače, koji bi, inače, glasali za partije levice.²² Ipak, glavna odlika krajnjih desničara danas je krajnji nacionalizam. Pisac ovih redova prihvata Gelnerovo (Gellner) određenje nacionalizma kao političkoga načela koje podrazumeva poklapanje etničkih i političkih granica. (Gelner, 1997: 11) Iz toga dalje logički sledi da krajnji nacionalizam dovodi navedeno načelo do svojih krajnjih logičkih i političkih posledica, demagoški ga koristeći u propagiranju stavova stranke.

Prema tome, radikalni desničari se zalažu za etničko čišćenje već postojeće nacionalne države od pripadnika manjinskih etničkih i konfesionalnih zajednica ili za osvajanje prostora naseljenih pripadnicima iste narodnosti u susednim državama, te njihovo pripajanje matičnoj državi. Naravno, tokom mirnoga perioda u društvenome razvoju, ovo zalaganje ostaje izraženo samo rečima i sporadičnim nasilnim aktima, koje često sprovode i stranački nepovezani, ali društveno i lično frustrirani pojedinci, npr. pripadnici rasističkih i ekstremističkih organizacija *Nacionalni stroj*, *Rasonalisti*, *skinheads*, ili klerofašističke organizacije *Obraz* i sl.²³

No u vremenima izraženije društvene krize, a posebno rata, radikalne desničarske stranke pokušavaju ideale krajnjega nacionalizma sistematski i praktično ostvariti. U tom smislu je i Srpska radikalna stranka pod vođstvom Vojislava Šešelja²⁴ radila na ostvarenju strateškoga

22 Treba se setiti čuvene socijalno-demagoške predizborne parole o “hlebu od tri dinara” kada SRS dođe na vlast.

23 U ovom radu biće nešto više govora o *Nacionalnom stroju*. Razlog nije u tome što se organizacija smatra važnom ili opasnom, već zato što su utvrđene njene sporadične organizacione veze sa Srpskom radikalnom strankom. *Rasonalisti* imaju neonacističku ideologiju kao i *Nacionalni stroj*, a *Obraz* je izgubio svaki značaj ne samo zbog smrti nekadašnjeg vođe Krstića, već i zbog arhaične klerikalne fašistoidnosti koja ne privlači u većem broju današnju omladinu.

24 Zanimljivo je da se Vojislav Šešelj hvalisao titulom četničkog vojvode dobijenom od popa Đujića (koji mu je istu potom oduzeo), te da se kao takav kod Vukovara pojavio u uniformi JNA tobože predvođeci paravojne četničke snage sastavljene od dobrovoljaca iz redova njegove stranke. Zatim je dobio i posprdni nadimak “crveni vojvoda”. Njega i danas treba smatrati vođom SRS-a, jer takvim ga smatra sama stranka. Što se, pak, njegovih četnika tiče, uglavnom su ostali upamćeni po pljačkaškim delatnostima po završetku vojnih akcija.

cilja tzv. Velike Srbije,²⁵ sa zapadnom granicom “Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica”, koja bi dopirala do pred sam glavni grad Hrvatske – Zagreb.²⁶ SRS je, takođe, u toku ratova za jugoslovensko nasleđe organizovala sistematsko zastrašivanje vojvođanskih Hrvata, što je vrhunilo u proterivanju hrvatskoga življa iz Hrtkovaca. Ovi nečovečni činovi obeležili su delanje ove stranke u proteklih desetak godina i učinili veoma teškom saradnju sa drugim političkim strankama, kako u Srbiji, tako još više van nje.

Slično se, međutim, sličnome raduje. Danas, kada se svet u sve većoj meri globalizuje, tj. postaje sve povezaniiji obaveštenjima i poslovnom, kulturnom i političkom saradnjom, političke stranke iz različitih zemalja održavaju međusobnu saradnju bez obzira na geografsku udaljenost. Ideološki bliske političke stranke se naročito povezuju, pokušavajući da ostvare ideološka okupljanja na kontinentalnim, pa i globalnim ravnima. U tom smislu, radikalni desničari ne samo da nisu izuzetak, već snažno potvrđuju pravilo: ove stranke saraduju gotovo isključivo međusobno, jer ih druge političke stranke smatraju nedostojnima saradnje.²⁷

Utoliko ne iznenađuje što je Srpska radikalna stranka ostvarila saradnju sa ideološki srodnim političkim strankama, kako na zapadu Evrope, tako i na njenom istoku. Još značajnija je, međutim, činjenica da radikali u Evropi ne saraduju ni sa kim drugim doli sa radikalnim desničarima.

Imajući u vidu da je Srbija smeštena na evropskome kontinentu, te da su radikalni desničari, bez obzira na njihovo jačanje u poslednje vreme, prezrena politička grupacija, onda je jasno kakva je spoljnopolitička pogubnost takvog opredeljenja za Srbiju. Naravno, ovo nije i glavni razlog protiv negativnog vrednovanja radikalno-desnog opredeljenja. Osnovno je, ipak, to što je ovo opredeljenje u najoštrijoj mogućoj suprotnosti sa čovečnim idealima prosvetiteljstva: slobodom, jednakosti i bratstvom među svim ljudima, te kategoričkim imperativom da se

---

25 *Velika Srbija* je ime lista i izdavačke kuće SRS-a.

26 Valja naglasiti, međutim, da hrvatski krajnji nacionalisti i danas sanjaju da Zemun, predgrađe Beograda, kako je to bilo u doba fašističke Nezavisne države Hrvatske, kao i celokupna crnogorska obala Jadrana, uđu u sastav Hrvatske. U ovakvim nastojanjima isticali su se početkom 1990-ih neki zvaničnici tadašnje vladajuće stranke u Hrvatskoj – Hrvatske demokratske zajednice. Danas takve ideje zastupaju samo pripadnici HSP-a, tj. “pravaši”, predvođeni Antom Dapićem.

27 Naravno, ima izuzetaka, kao što je S. Berlusconi, koji se ne libi saradnje sa vođom italijanskih radikalnih desničara, Đanfrankom Finijem, i V. Šisel u Austriji, koji je saradivao sa Hajderovim “slobodarima”. Ovakvi slučajevi najbolje svedoče o zabrinjavajuće udesno pomerenom ideološko-političkom spektru Evrope.

drugi čovek posmatra isključivo kao cilj, a nikada kao sredstvo za ispunjenje nekog cilja.

Zanimljivo je da SRS baštini i jednu egzotičnu značajku kako klasičnog fašizma, tako i savremenog desnog radikalizma, a to je antimasonske stav. Taj stav se kako tada, tako i sada vezivao i vezuje najčešće sa antisemitizmom. Danas, međutim, za razliku od doba klasičnog fašizma, radikalni desničari ga koriste u kombinaciji sa jakim antiglobalizmom, antiamerikanizmom i evroskepticizmom (ne radi se toliko o antievropskom stavu, koliko o neprijateljstvu prema bilo kakvom federalizmu u EU koji bi potkopao nacije i nacionalne države Evrope). Tako Vojislav Šešelj u *Srpskoj slobodarskoj misli* veli (Šešelj, 2000: 32):

“(...) a što se nas Srba tiče, mi moramo odabrati kojoj ćemo se velikoj sili prikloniti u procesu integracije.²⁸ Pred nama su dve opcije – da se priklonimo onim silama čiji su glavni ciljevi i interesi naše uništenje ili onim velikim silama koje žele da mi opstanemo i da sačuvamo i državu i narod. (...) To (velike sile koje žele da opstanemo, pr. J. B.) su danas Rusija, Kina, a sutra će biti možda još neka. Znamo tačno koja je to koja želi da nas uništi. To je Amerika.²⁹ (...) Ne može ni Amerika, koja eksploatiše celi svet, da finansira tu svoju dominaciju na svim meridijanima. To mnogi u Americi shvataju, ljudi od uticaja, ljudi vezani za razne masonske lože, za razne grupacije polutajnog i tajnog karaktera, koji već javno iznose snove o redukciji svetskog stanovništva. A jasno je koga bi obuhvatila ta redukcija: slovenske narode, Kinu, Indiju, ostatak Azije, Afriku i Južnu Ameriku.”

Jasno je, dakle, ispoljen antiamerički i u nešto blažem obliku (fusenote 27 i 28) antievropski politički stav, a sve je potkrepljeno teorijom zavere, koju su, navodno, skovali “ljudi od uticaja”, tj. masoni. Predočen je rat kontinenata: Severna Amerika, Zapadna Evropa i (verova-

28 Zanimljivo je da V. Šešelj nije pobornik apsolutne suverenosti Srbije. Ne, on se zalagao za priključenje Srbije savezu Rusije i Belorusije: “Gde će se povući granica između Evropske unije, na primer, i istočnog saveza? Ili granica između ruske i američke interesne sfere? Ja sam optimista u drugom smislu, optimista sam u tom smislu da Rusija ne može većito ostati na kolenima i da će opet biti velika sila, kad-tad. Kad opet bude velika sila, opet će se vratiti na Balkan. Onda je samo otvoreno pitanje – gde će biti granica. Da li će ta granica biti na Drini, ili na Moravi, ili na Kupi, kako bih ja želeo (...) Mi ne možemo sami da izgradimo bilo kakvu integraciju na Balkanu, a da to ne bude prirepak politike neke od velikih sila.” (Šešelj, 2000: 12, 31) Iz ovog citata podrazumeva se, iako nije izričito rečeno, da SRS zapravo želi da Srbija bude “prirepak” Rusije, te da će biti suprotstavljena Evropskoj uniji. Nedavno, prilikom izbora za predsednika Narodne skupštine Srbije, Tomislav Nikolić je ponovio ovakav stav tvrdnjom da Srbija treba da bude ruska gubernija.

29 Za Nemačku u istom tekstu veli da nije siguran da li “baš želi da nas uništi ili će ona u bližoj perspektivi ući u neku konfrontaciju” sa SAD. (Šešelj, 2000: 32)

tno) Australija protiv Afrike, Azije, Južne Amerike i Istočne Evrope, tj. Rusije, Belorusije i Srbije.³⁰ Absurdnost ovakve vizije budućnosti nije neophodno podrobnije komentarisati. Ovde je, ipak, opširnije navedena kako bi se jasnije uvidela ideološka slika sveta srpskih radikala.

Vođ francuskih radikalnih desničara Žan Mari le Pen, organizator evropskog povezivanja radikalnih desničara u okviru tzv. *Evronecionalista*, bio je gost SRS tokom 1990-ih u hali *Pinki* (kojom je tada upravljao Aleksandar Vučić).³¹ Da se ne radi tek o privremenoj zabludi srpskih radikala povodom ličnosti i dela Le Pena, kao i ideološkog identiteta *Nacionalnog Fronta Francuske*, već o njihovom trajnijem ideološkom opredeljenju, pokazuje istrajnost kojom oni promovišu ideje radikalne desnice nezvaničnog vođe evropskih krajnjih desničara. SRS je, naime, 2001. godine u *Srpskoj slobodarskoj misli*, stranačkom časopisu SRS sa teorijskim pretenzijama, namenjenog stručnoj i naučnoj a ne široj javnosti Srbije, objavila *300 mera za renesansu Francuske*, tj. program *Nacionalnog fronta Francuske*.³²

Tim povodom je i istaknuti član srpskog *Nacionalnog stroja* pod nadimkom *Bad Skin*³³ učestvujući 13. maja 2004. na internet-forumu međunarodnih rasista i radikalnih desničara *Stormfront – White Nationalist Community*:³⁴ *Le Pen Rallies European Right Wing: The vision of a United European Parliament* izvestio na rđavom engleskom jeziku punom gramatičkih grešaka svoju rasističku sabraću Evrope o vezama SRS

- 30 U programu SRS je jasno naglašeno s kim Srbija treba da saraduje: “Zalažemo se za najbliže odnose i svestranu saradnju i sa Rusijom, Kinom, Japanom, Indijom, arapskim zemljama, zemljama Južne Amerike.” (6. član Programa SRS, donetog na Četvrtom otadžbinskom kongresu SRS 18. maja 1996. godine u Beogradu.)
- 31 Zanimljivo je da je tada Le Pen blago prekorio radikale zbog neuljudnog desničarenja. Taktika Le Pena i ostalih radikalnih desničara je, naime, da se preteranom radikalnošću i brutalnošću ne plaši biračko telo.
- 32 *Srpska slobodarska misao*, g.II/br. 3, 2001.
- 33 Izgleda da dotični uživa prilično visok ugled među domaćim ćelavcima i u *Nacionalnom stroju*. Često ume grubo ukoriti nekoga pridošlicu da “ne priča gluposti”. Moderator foruma *Nacionalnog stroja*, pod rečitim nadimkom *Omar-ska*, uvek bi mu u takvim prilikama snažno davao podršku.
- 34 *Nacionalni stroj* je srpska podružnica ove neonacističke organizacije. Dok sa međunarodnom centralom deli divljenje prema A. Hitleru i sva ideološka obeležja neonacizma, dotle iz domaće istorije uzdiže kvislinga M. Nedića (<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=60825>) i fašistu D. Ljotića (<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=242994>). Negativan stav je, pak, zauzet prema D. Mihailoviću i JVO, kao i komunistima (“*Дража наставляља њоџубну њолиџику 27. марта, када су синхронизовано комунистџи и официри анџлофили џурнули србски народ у кайџасџрофу.*”), dok je stav pozitivan prema saradnicima okupatora M. Đujiću i P. Đurišiću. (<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=286486>)

i *Nacionalnog fronta* Le Pena (<http://www.stormfront.org/archive/t-130720.html>):

“Bad skin

05-13-2004, 08:24 PM

NF (Nacionalni Front) i Le Pen imaju odličnu saradnju sa srpskim nacionalističkim telima. Imamo sjajne veze i saradnju sa dr Vojislavom Šešeljem i njegovom Srpskom radikalnom strankom. Le Pen je bio nekoliko puta u Srbiji kao gost Srpske radikalne stranke. Govorio je na jednoj velikoj demonstraciji Srpske radikalne stranke. (...) Srpska radikalna stranka je vodeća nacionalistička partija Srbije. Na poslednjim parlamentarnim izborima oko 40% srpske nacije glasalo je za njih. Siguran sam da će na predsedničkim izborima 13. juna pobediti kandidat Srpske radikalne stranke, tj. Tomislav Nikolić. Prošli put je oko 1.200.000 Srba glasalo za njega. On je pobedio na tim izborima, ali izbori nisu bili valjani, jer je samo 45% Srba glasalo. Srpski zakon kaže da 51% mora da glasa, ako se želi da izbor bude validan. Srpska radikalna stranka ima veoma dobre veze sa Slovačkom nacionalističkom partijom Jana Slote i Republikanskom partijom Češke Miroslava Sladeka. Srpska radikalna stranka ima, takođe, veoma dobre odnose i saradnju sa drugim nacionalističkim strankama Evrope. Vođa Srpske radikalne stranke dr Vojislav Šešelj je trenutno u haškom zatvoru ZOG-a (*Zionist Occupation Government*, tj. Sionistička Okupaciona Vlada, pr. J. B.) gde je optužen za ratne zločine protiv Albanaca i bosanskih muslimana. U svakom slučaju, nadam se da će ideja (Le Pena, pr. J. B.) uroditi ujedinjenjem svih nacionalnih evropskih snaga u jednu pesnicu protiv ZOG-a.”³⁵

- 35 Treba, međutim, reći da se ovaj isti *Bad Skin* 26. januara 2005. godine izjašnjavao na domaćem internet-forumu *Nacionalnog stroja* o SRS kao o “najmanjem zlu” na političkoj sceni Srbije. Dakle, nikako u nedvosmisleno pohvalnom tonu kako je to činio na međunarodnom forumu rasista. Verovatno se radi o specifičnom poimanju diplomatije, s jedne strane, i rasističke i neonacističke didaktike, s druge. Naime, reč je o tome ko će koga iskoristiti za svoje ciljeve, tj. ko će imati vodeću ulogu među krajnjim desničarima Srbije, ili kako je to *Trijumf Volje* istakao: “Sad mi reci da li se slažeš da ćeš lakše od Srpskog nacionaliste napraviti Nacional Socijalistu nego od nekog usranog demokrate (...) Neka (radikali, pr. J.B.) pređu taj stadijum iz zdravog nacionalizma u još zdraviju opciju nacional socijalizam!” (*Trijumf Volje* na <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=180556&page=4>) *Nacionalni stroj* ne bi želeo da bude tek satelit SRS, već ovi neonacisti smatraju da su radikali dobar materijal za “rasno svesno” obrazovanje, a radikalima su, pak, ovakve organizacije potrebne za zastrašivanje političkih protivnika, dok vodstvo krajnjih desničara treba da pripadne njima. Tu je uzrok trvenja na krajnjoj desnici. Ono, pak, što *Bad Skin* zamera SRS u ideološkom pogledu jesu demokratska i kapitalistička usmerenost, kao i nedovoljno izraženo rasističko opredeljenje, što se ogleda u činjenici da SRS ima u svojim redovima Jevreje, “baliju” i “Cigane”. Na tom istom

Kada su pripadnici *Nacionalnog stroja* upali na tribinu posvećenu borbi protiv fašizma na Filozofskom fakultetu u Novome Sadu 9. XI 2005. godine, gradonačelnica Novog Sada Maja Gojković je taj upad nedvosmisleno osudila, jednako kao i predsednik novosadskog odbora SRS. Mnogi su se tada ponadali³⁶ da se radikali počinju udaljavati od krajnje desne ideologije, te da se, možda, stvarno počinju preobraćati u konzervativce.

Ne lezi vraže, već kroz nekoliko dana je Milorad Mirčić, predsednik Odbora za bezbednost Narodne skupštine Srbije, izjavio da mu je “sumnjiv čovek koji je držao tu tribinu” (koju su neonacisti rasturili, pr. J.B.), pa je tog “sumnjivca” potom i nazvao “poznatim liberalom i crnogorskim seperatistom”, te “naučno-ljudskom krpom”, dok sam upad na tribinu nije želeo komentarisati.³⁷

---

forumu, međutim, neki drugi učesnici, npr. *Laza, Serbian Patriot* i *Trijumf Volje*, otvoreno su dali podršku SRS kao jedinjoj nadi protiv “poturica” iz Demokratske stranke i drugih “sionističkih slugu”. (<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=180556>) Osim navedenog, *Bad Skin* je 13. V 2004. u poruci na engleskom jeziku pozvao “sve evropske nacionaliste i patriote da napišu pismo podrške dr-u Vojislavu Šešelju”, obrazlažući takav postupak činjenicom da se on nalazi u “ZOG gulagu”, a da je optužen za ratne zločine protiv Albanaca i Muslimana u Bosni. Naposletku, uz napomenu da je dr Šešelj “veliki prijatelj Le Pena i veliki srpski nacionalista i patriota” izrazio je blagodarnost “svim drugovima (*comrades*) u Evropi” koji pošalju izraze podrške na adresu u Hagu koju je priložio (<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=132362>). Na istome mestu, *Bad Skin* je našao za shodno da zbog zamerke (“Šta ti bi *Bad Skin*?”) “kamarada” ili “kamaradkinje” *Arwen*, da dodatno obrazloženje: “(...) Znamo i ja i ti da on i njegova stranka imaju mnogo toga sto nije dobro, ali mu terba pomoci u borbi protiv ovog ZOG tribunala koji je pre svega jedan tribunal lazi i prevare, ane naeki casni sud kako sebe zovu. Zar da dozvolimo da neki pisljivi Jevreji sude Srbima?Sta je taj Seselj toliko lose uradio dok je bio podpredsednik vlade?Oni ga optuzuju navodno da je pazi sad ovo “podsticao” nekog da izvrsi zlocin nad Siptarima i balijama.Kakva glupost da je to necuveno.Mislim da je taj Haski tribunal nista vise od onog istog laznog Ninberskog tribunala gde sude pobednici citaj Jevreji zato svakom Srbinu se tamo mora pomoci. (...)” Ambivalentan stav iskazan je i u sledećem navodu: “Ludost je uestvovati u Jevreskoj prevari koja se zove glasanje i demokracija. Ma jesu oni daleko bolji od svakog poturickog dosovog sljama, ali su i oni takodje obican sljam.Partija puna Cigana, Jereja i balija.Fuj!” (Nisu ispravljane slovne i pravopisne greške.) Ili kao što veli *Pera_Z*: “Za svakog pravog srpskog N(acional) S(ocijalistu), Z.O.G. je uvek pobedio na izborima”, pa stoga na njima ne treba ni učestvovati. (<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=180556&page=2>)

36 Autor ovog teksta je u izjavi dnevnom listu *Politika* istakao da je dobro što je gradonačelnica osudila ovaj incident, jer to “pokazuje da u toj partiji postoje struje koje hoće radikale da odvoje” od desnog ekstremizma. *Politika*, 12. XI 2005. godine.

37 *Politika*, 13. XI 2005.

Ipak, najgore je tek usledilo. Tomislav Nikolić je svojom izjavom i konačno poništio prethodne osude neonacizma izrečene od strane civilizovanijeg i umerenijeg dela SRS oličenog u Maji Gojković i Igoru Miroviću. U izjavi *Tanjugu* ocenio je da se “sve ovo svesno radi u Vojvodini”, te da se moglo pretpostaviti da će “insistiranje na osudi fašizma, kao što je bilo održavanje pomenute tribine, nekoga isprovocirati da se predstavi kao fašista”.³⁸ Time je jasno stavljeno do znanja šta je sporno (“insistiranje na osudi fašizma”), kao i to ko je glavni krivac za ono što se dogodilo: onaj koji je održavanjem antifašističke tribine isprovocirao neke ljude koji inače nisu fašisti da se takvima predstave. Da li se doista radi o krajnje desnim uverenjima Vođinog zamenika ili, možda, tek o taktičkom namigivanju neonacistima iz *Nacionalnog stroja*?

U istoj izjavi naglasio je, takođe, da nije “za to da se organizuju skupovi protiv fašizma u zemlji u kojoj ga nema”. Doista, posle takve relativizacije onoga što se događalo, kao i posrednog pravdanja akcije “isprovociranih” neonacista, tvrdnja da “svakako” osuđuje “one koji na takav skup upadaju”, te da “oni treba da odgovaraju po zakonu” deluje neiskreno i krajnje uvredljivo za zdrav razum čitalaca. Ako se, pak, imaju u vidu i prethodno citirane izjave pripadnika *Nacionalnog stroja* o trenutno najpopularnijoj stranci Srbije, onda se nameće iskrena zabrinutost za sudbinu srbijanskog društva, jer uprkos trenutnoj ambivalenciji, ideološka srodnost je prilična, a to može uroditi i organizacionim vezama, tim pre što su one u prošlosti već postojale.³⁹

38 *Politika*, 15. XI 2005.

39 O tome svedoče sledeće reči *Pere_Z*: “veliki broj srpskih N(acional) S(ocijalista) ovde i u Srbiji nekada je bilo 100% uz Srpsku radikalnu stranku. Šešeljevi poster, bedževi, autogrami, majice SRS, novine “Velika Srbija”... Moje društvanje je delilo “Veliku Srbiju” 1997/1998, a kasnije “Zemunske novine” prolaznicima... Međutim sve počinje izdajom srpstva kada je ubijen Duško Jovanović, kasnije ogroman broj pristalica Šešeljeve stranke jesu Cigani i ‘lojalni’ Šiptari.” (<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=180556&page=3>) Istine radi, treba pomenuti i to da je tokom 2004. godine u Savetu Evrope SRS primljena u grupaciju Evropskih demokratskih stranaka, koja okuplja konzervativce poput engleskih *torijevaca*, ali i neke krajnje desne stranke, kao što je italijanska *Liga za sever*. Ipak, treba naglasiti da je u ovu grupaciju SRS jedva ušla, jer je u prvom pokušaju bila odbijena. S druge strane, Liberalno-demokratska partija Rusije nije ni uspela da postane član ove grupacije. Bilo kako mu drago, pred srpskim radikalima stoji veoma dugačak put zadobijanja međunarodnog legitimiteta. Pitanje je, međutim, da li oni žele da se menjaju, kako su neki konzervativni politički analitičari u jednom trenu pomislili i javnost u to ubeđivali. Recimo, V. Šešelj je nekoć ponosno izjavljivao kako “na svu sreću, sa Britanijom nemamo diplomatske odnose” (Šešelj, 2000: 224), a i danas radikali prete prekidom diplomatskih odnosa najmoćnijim državama ako slučajno priznaju nezavisnost Kosova.

Vladimir Žirinovski, vođ ruske radikalno desne Liberalno-demokratske stranke, takođe je u nekoliko navrata posećivao srpske radikale. Sa njim, kao uostalom i sa drugim radikalnim desničarima Evrope, SRS deli antisemitizam, evroskepticizam, antimondijalizam i antiamerikanizam, antiislamizam i homofobiju.

U izdanju SRS pojavili su se maja 1994. i *Protokoli sionskih mudraca*, ta biblija svih antisemita.⁴⁰ O antimondijalizmu, antiamerikanizmu, evroskepticizmu i antimasonstvu već je bilo reči, a što se tiče homofobije, tu je donekle situacija zamršenija. Naime, dok su radikali, prema saopštenju SUP-a Beograd, zajedno sa drugim radikalnim desničarima (posebno su se istakli klerofašisti iz *Obraza* i “navijači” *Crvene zvezde* i *Rada*), učestvovali u fizičkim napadima na učesnike parade homoseksualnog ponosa (*Gay Pride*) 2001. godine, i dok je SRS u saopštenju o ovom događaju tvrdio kako DOS “pokušava da protivprirodni blud uvede u Srbiju kao nešto normalno i nešto što predstavlja čak demokratsku tekovinu” (2001: <http://www.queeria.org.yu/queeria/vesti.htm>), a Šešelj u pomenutom predgovoru knjizi *Ideologija srpskog nacionalizma*⁴¹ tvrdio kako nam od Zapada “umesto investicija, posla i hleba” stižu “narkomanija i homoseksualizam da nam definitivno dokrajče narodni moral i porodično okrilje”, dotle, međutim, ima i tvrdnji koje dolaze od homoseksualnog aktiviste Borisa Milićevića kako “nijedna stranka ne podržava otvoreno seksualne i rodne manjine u Srbiji”, te da je “veliki deo gay populacije (je) konzervativan i podržava Srpsku radikalnu stranku i Demokratsku stranku Srbije”, kao i da je navedene činjenice “pogotovu svesno rukovodstvo SRS, koje u poslednjih godinu dana⁴² ne zauzima homofobične stavove”. (2005: <http://www.gay.hr/portal/kategorija.php?kat=26&id=3184>)

Valja, takođe, naglasiti da je prema nedemantovanom izveštavanju televizije B92, radikalna vlast Zemuna proglasila Le Pena i Žirinovskog, vođu radikalno desne Liberalno-demokratske stranke Rusije, zajedno sa Šenhuberom, vođom nemačkih krajnje radikalnih desničara iz

-
- 40 V. Šešelj je dao i jedan izrazito antisemitski intervju nažalost neimenovanim ruskim novinama, čiji se prevod pojavio na internet forumu *Nacionalnog stroja* pod naslovom “Šešelj o Jevrejima”, gde se, između ostalog, tvrdi da Jevreji “kroz kupljene Srbe” kontrolišu “sve živo” u Srbiji. Naveo je, takođe, da je *Mosad*, izraelska obavestajna služba, ubio bivšeg ministra odbrane Pavla Bulatovića. (<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=116706>)
- 41 Vojislav Šešelj, (2002). *Ideologija srpskog nacionalizma: Naučno i publicističko delo prof. dr Laze M. Kostića*. Predgovor. Beograd: Velika Srbija, str. 12. (<http://ojkrajino.com/knjige/Ideologija%20srpskog%20nacionalizma.pdf>)
- 42 “Srbija: Osnovana Gej-strejt alijansa”, intervju lezbijske aktivistkinje Vesne Zorić i gay aktiviste Borisa Milićevića dan 27. XII 2005. godine hrvatskom online casopisu *gay.hr*.

Republikanske stranke i bivšim poručnikom SS trupa i danas, po sopstvenom priznanju, ponosnog na ratno iskustvo koje je sticao ratujući za čast arijevske rase od Poljske do Ljubljane, za počasne građane ogleadne radikalne opštine Zemun.

Krajnja autoritarnost je, takođe, jedna od osobina koju radikalni desničari baštine od svojih ideoloških predaka. Zanimljiva je jedna od ilustracija između mnogih koje bi se mogle navesti o autoritarnosti Vojislava Šešelja. U polemici sa radikalno levim akademikom Mihailom Markovićem u već navođenom prvom broju *Srpske slobodarske misli* o tome koji je vladar bio bolji (Šešelj, 2000: 129), Josif Visarionovič Džugašvili ili Josip Broz, vođa radikala bio je nedvosmislen:

“I nisam siguran da bi Jugoslavija onda imala izrazito antisrpsko usmerenje,⁴³ da je Tito pao 1948. godine, čak sam ubeđen u suprotno, da bi se Staljin ipak bazirao na većinskoj naciji i da bi njoj omogućio da vodi glavnu reč u Jugoslaviji. Tako, kamo lepe sreće da je Staljin pobedio Tita.”

Iz ovog navoda se zorno ukazuje veza krajnjeg nacionalizma i autoritarnosti. Radikalnog vođu suštinski ne zanima kvalitet života građana u nekoj političkoj zajednici. On je zainteresovan isključivo za nacionalne interese, razume se, onako naopako kako ih sam shvata. Iz navoda je, naime, belodano da se interesi nacije svode na dominiranje drugima.⁴⁴

Naposletku, sve radikalno desne stranke Evrope imaju sličnosti i po društvenome profilu pristalica. Empirijska istraživanja pokazuju da je tipičan birač koji u Evropi glasa za radikalnu desnicu nezaposleni⁴⁵ muškarac potprosečnoga obrazovanja i prihoda, do 25 godina starosti, koji živi u predgrađima velikih gradova ili u manjim varošima i snažno opaža etničku pretnju.⁴⁶ (Scheepers, Gijsberts, Coenders, 2002: 25, 27, 29; Lubbers, Scheepers, 2001: 443) Doista, u strukturi pristalica SRS oni sa nezavršenom ili završenom osnovnom školom predstavljali su 1990-ih nešto iznad jedne trećine (35%), a potom su sledili oni koji su završili

43 Antijugoslovenstvo i antikomunizam SRS su, takođe, veoma izraženi, ali se po tome ne razlikuju od drugih desnih stranaka, npr. DSS-a i SPO-a.

44 Omiljenost autoritarnoga šefa UDBE, Aleksandra Rankovića, predratnog abadžije (krojač gunjeva), među mnogim srpskim levičarskim intelektualcima i nacionalistima se verovatno, takođe, može tumačiti u ovome ključu. Trebalo bi se zamisliti nad ovom tužnom činjenicom.

45 Ukoliko je zaposlen, onda obavlja rutinski manuelan rad za koji nisu potrebne kvalifikacije.

46 Valja obratiti pažnju da realnost opažaja nije u ovome pogledu bitna, već opažaj kao takav. U teorijskome pogledu posebno je značajno da je upravo opažaj etničke pretnje, a ne opažaj lične ugroženosti diskriminativan u pogledu spremnosti za glasanje za stranke radikalne desnice. (Scheepers, Gijsberts, Coenders, 2002: 27)

radničke i srednje škole sa po nešto više od četvrtine (28%) u strukturi stranačkih pristalica.⁴⁷ Takođe, najbrojnije kategorije zanimanja među pristalicama srpskih radikala bile su manuelni radnici bez kvalifikacija (19%), službenici i tehničari (16%), kvalifikovani radnici (15%), te nezaposleni (12%). (Mihailović, 1996: 83)

Ove značajke društvenog profila pristalica SRS pre 2000. godine ostale su na snazi i posle 5. oktobra 2000.⁴⁸ Istraživanje izvedeno 2005. godine je pokazalo da se 50% pristalica SRS subjektivno oseća gubitnicima u procesu društvene transformacije u periodu 2000-2005.⁴⁹ Podaci o klasnoj pripadnosti pristalica političkih stranaka jasno pokazuju kakva je društvena struktura svih političkih stranaka, pa i Srpske radikalne stranke.

Tabela 2.2: Zanimanja pristalica političkih stranaka (u %) (Mihailović et al, 2005: 9)

	Male stranke	DS	DSS	PSS	SPS	SRS	Stranački neopredeljeni	Prosek
Poljoprivrednik	11	2	7	6	23	21	8	10
NK ili PK radnik	2	2	9	8	11	17	7	8
KV ili VK radnik	35	18	21	41	29	28	22	24
Tehničar	17	23	12	13	10	9	15	15
Službenik	10	24	19	17	8	9	11	13
Stručnjak	17	17	16	9	4	4	8	9
Domaćica	5	2	11	2	15	11	19	13
Učenik ili student	3	12	5	4	0	1	10	8
UKUPNO	100	100	100	100	100	100	100	100

$Ck=0,41$

Belodano je da nekvalifikovani radnici, kvalifikovani radnici i seljaci predstavljaju okosnicu biračkog tela SRS. Ovde je bitno uočiti da i

- 47 Obrazovna struktura pripadnika Socijalističke partije Srbije bila je tokom 1990-ih još slabija od radikalne. Ovo se može objasniti produženjem saveza političke elite sa najnižim društvenim slojevima, koji je bio na snazi i u samoupravnome socijalizmu: prvi su jamčili drugima sigurnost posla i zarada, ma koliko potonje bile minimalne, a uloženi rad sumnjive kakvoće i nedostatne količine, dok su najniži društveni slojevi ovo nagrađivali glasanjem za stranku S. Miloševića na izborima. (Ilić, 1995: 95; Mihailović, 1996: 83)
- 48 Uopšte, ove značajke su sasvim u skladu sa istraživanjima koja su u poslednjoj deceniji obavljali sociolozi i politikolozi u drugim društvima. Dakle, radnici bez kvalifikacija i sa minimalnom sigurnošću posla su najranjiviji na izazove globalizovane privrede i usled pogoršanih uslova života i rada najverovatnije glasaju za radikalnu desnicu. (Norris, 2004)
- 49 Nasuprot njoj stoji Demokratska stranka, čiji se pripadnici u samo 14% osećaju gubitnicima. Isto tako, dok se 31% pristalica DS smatra dobitnicima, dotle se samo 4% radikala smatra dobitnicima. (Mihailović et al, 2005: 6)

pristalice SPS pripadaju istom slabije obrazovanom, na manuelni rad oslonjenom u zarađivanju sredstava za život i siromašnijem delu srbijanskog društva, nesposobnom da se snađe u društvenim lomovima koje donose preklapajući procesi Informatičke revolucije, globalizacije i post-socijalističke društvene transformacije. Na nesreću, u Srbiji je prema popisu iz 2002. godine 22% stanovništva iznad petnaest godina imalo nezavršenu osnovnu školu (unutar tog procenta 5, 7 % bilo je bez ikakve školske spreme), što je duplo više od onih koji imaju završenu višu ili visoku školu – 11%.⁵⁰

Za tržišnu utakmicu najmanje spremni društveni slojevi okreću se radikalnoj desnici, ne samo u Srbiji već i u celoj Evropi, kao jedinom političkom delatniku koji ih kombinacijom socijalne i nacionalne demagogije ubeđuje da ima jednostavna rešenja za složene probleme i da im jedini može pomoći. Čini se da stav *credo quia absurdum est* nije rezervisan samo za religiozno, već i za političko opredeljenje onih koji se nalaze u lošem društvenom položaju. Veruje se basnoslovnim obećanjima najbeskrupuloznijih upravo zato što je primamljivo verovati u nešto lepo, neočekivano i neobično, pa makar razumu bilo sasvim nepojmljivo, neverovatno i apsurdno.⁵¹ Levica je, pak, posle sloma evropskoga socijalizma i pred naletima neoliberalizma koji razara državu socijalnog staranja izgubila demagošku uverljivost.

Jedino obeležje po kojem se Srpska radikalna stranka razlikuje od svojih ideoloških sestara u drugim zemljama Evrope jeste dob stranačkih pristalica. Naime, prosečna starost pristalica SRS iznosi 42 godine.⁵²

50 Mr Branislava Juzbašić Kostić, Dragica Isailović, “Analiza rezultata popisa stanovništva 2002. prema pismenosti i školskoj spreml”, (<http://www.harizma.com/fajloteka/31/pismenost.pdf>, skinuto sa interneta 11. maja 2006. godine). Nažalost, nije moguće sasvim valjano proceniti obrazovnu strukturu Srbije, jer se podaci o završenim školama traže nakon navršene 15. godine, umesto da se to radi nakon navršene 25. godine, kada se otprilike završava prosečno školovanje i kako je to inače regulisano u većini evropskih država. Od 24% onih sa završenom osnovnom školom, ne znamo koliko će ih zaista ostati s tom stručnom spremom. Utešna činjenica jeste da je procenat onih koji imaju bilo visoko/više, bilo srednje obrazovanje porastao na 52%, premda i tu treba imati u vidu da je čak 30% srednjoškolaca imalo tek završenu stručnu dvogodišnju ili trogodišnju školu.

51 Naravno, ovakav religiozan stav pruža utehu i nije društveno opasan, iako klimu može donositi ideološku dobit, za razliku od političkog stava, koji, makar i pružao privremenu utehu, dovodi do ozbiljnih negativnih političkih posledica, prvenstveno na planu političke kulture i odgovornosti za izgovorenu reč.

52 Autor ovih redova je, međutim, iz razgovora sa srednjoškolskim nastavnicima sociologije stekao utisak da je udeo radikalskih pristalica među omladinom u porastu. Naravno, radi se o utisku koji nije na sistematičan način potvrđen, pa se ne zna ni da li taj broj raste po višoj stopi nego u ostatku stanovništva ili ne.

(Mihailović, 1996: 86) Ipak, zbog podudarnosti svih drugih društvenih obeležja treba i ovaj kriterijum razlikovanja političkih stranaka krajnje desnice, tj. društveni profil pristalica, smatrati ispunjenim i u Srbiji.

Osim navedenoga, moglo bi se dodati da su pripadnici profesija u kojima je nasilno ponašanje poželjno barem u određenim situacijama, te u kojima je autoritarnost i bezrezervno poštovanje hijerarhije poželjna osobina, npr. pripadnici vojske i policije, takođe natprosečno skloni glasanju za krajnju desnicu. (Lubbers, Scheepers, 2002: 139; Kuljić, 2002: 136) U domaćim istraživanjima političkoga ponašanja nije nažalost praćeno izborno opredeljivanje pripadnika ovih dveju društveno veoma zanimljivih profesija, a na osnovu empirijski nepotvrđenog utiska pisca ovih redaka, koji poznaje relativno veliki broj penzionisanih oficira i policajaca, očekivano je da i u Srbiji pripadnici ovih dveju profesija glasaju velikom većinom za radikalne desničare – SRS.

Empirijska istraživanja u zapadnoj Evropi pokazala su da sa povećanjem broja useljeničkih etničkih grupa u nekom regionu u zapadnoevropskim zemljama raste i broj onih koji u većinskoj naciji glasaju za krajnju desnicu. (Scheepers, Gijsberts, Coenders, 2002: 17; Lubbers, Scheepers, 2002: 140)

Može se reći da slična, mada ne i istovetna, pravilnost postoji i u Srbiji. Iako u njoj nema mnogo od Srba etnički različitih useljenika,⁵³ ne uzimajući u obzir Kineze koji tek odnedavno pristižu u Srbiju tražeći u njoj bolji život, ipak tradicionalne nacionalne manjine (Albanci, Mađari, Bošnjaci, pa čak i broičano zanemarljivi Hrvati) predstavljaju u posleratnim uslovima, s jedne strane, ugroženo stanovništvo, a sa druge, od traumatizovanih pripadnika srpske većine, bez obzira da li se radi o starosedelačkom ili izbegličkom stanovništvu, *opaženu* pretnju, naročito ako se radi o pograničnim područjima. O stranačkoj opredeljenosti izbegličkog stanovništva tek treba napraviti istraživanja, ali se slobodno može pretpostaviti da je natprosečno opredeljeno za SRS, jer je životno

---

53 U Srbiji u kojoj ima oko 25% nezaposlenih (zvanična statistika insistira na 21%, ali se čini da je to preterivanje), prema najnovijim podacima, prisutno je oko 276.000 izbeglica (prema popisu iz 2002. bilo je 379 135), od čega je 186.000 iz Hrvatske, a 90 000 iz Bosne i Hercegovine, dok raseljenih lica s Kosmeta ima oko 230.000. To ukupno čini 506.000 izbeglih ili raseljenih lica, što dodatno radikalizuje nacionalistička osećanja kako samih izbeglica, tako i starinačkoga stanovništva. (Podaci preuzeti 11. maja 2006. sa sajta Međunarodne mreže pomoći, 2004: <http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu/cms/view.php?id=1020>) Met Goulder (Matt Golder) npr. tvrdi da nezaposlenost utiče na opredeljivanje za radikalnu desnicu jedino ako je useljavanje u zemlju visoko. (Norris, 2004, ch. 6, nav. pr. Golder, 2003, Explaining variations in the success of extreme right parties in Western Europe, *Comparative Political Studies*, 36 (4), 432-466.)

bilo ugroženo u neposrednoj prošlosti od strane pripadnika susednih nacija, čiji pripadnici žive u Srbiji.

Tradicionalno dobri izborni rezultati Srpske radikalne stranke u severnoj srpskoj pokrajini Vojvodini mogu se barem jednim delom tumačiti upravo težnjama dela mađarske nacionalne manjine predvođene Savezom vojvođanskih Mađara da izvojuju etničku autonomiju, kao i težnjama pripadnika većine drugih nacionalnih manjina (Slovaci, Rumuni, Rusini itd.), od kojih nijedna pojedinačno prema poslednjem popisu iz 2002. ne prelazi 3% vojvođanskoga stanovništva, pa shodno tome ne može pretendovati na ostvarenje etničke autonomije, da u savezu sa manjinom vojvođanskih Srba ojačaju autonomiju cele Vojvodine u okviru Srbije. Naime, posle ratnih trauma, napose *de facto*, ako već ne i *de iure*, gubitka Kosmeta, svaki pomen autonomije nekoga dela teritorije Srbije opaža se kao neposredna pretnja teritorijalnoj celovitosti Srbije, pa u tom svetlu i kao etnička pretnja Srbima kao grupi, tj. naciji.

Naročito se pogranična područja Srbije prema Hrvatskoj u zapadnoj Vojvodini, odnosno Sremu, Bosni i Hercegovini, ili juga centralne Srbije prema Kosmetu, odlikuju natprosečno velikim udelom birača Srpske radikalne stranke u biračkome telu. Sledstveno tome, etnička pretnja (stvarna ili opažena kao stvarna) doživljava se kao dovoljan razlog da se na izborima podrži ona stranka koja, barem verbalno, podržava najradikalniji i najostržačiji nacionalizam.

No osim ovih odlika, koje su zajedničke svim krajnjim desničarima, srpska radikalna desnica ima i neke osobenosti uslovljene posebnim istorijskim razvojem Srbije, kao i osobenom parohijalno-oslobodilačkom prirodom političke kulture. Radikalna desnica koja deluje u post-socijalističkom društvu neguje u svojoj ideologiji snažniji antikomunizam no parnjakinja u Zapadnoj Evropi, koja se usredsredila na odbranu bele Evrope od tamnoputih muslimanskih useljenika i amerikanizacije. Sem toga, nasleđe dalje, ali i bliže prošlosti, vezane za nacionalne netrpeljivosti u Jugoslaviji, pospešilo je fašiziranje različitih grupa intelektualaca, pokreta i stranaka. (Kuljić, 2002: 126)

Treba, međutim, primetiti, da dok jedno krilo srpske radikalne desnice, okupljeno oko organizacije *Obraz* i sličnih organizacija i intelektualaca,⁵⁴ koje gaji sećanje na fašistu Dimitrija Ljotića i njegovu fašističku organizaciju – *Zbor*, nije u idejnome pogledu mnogo odmaklo od uzora iz perioda između dva svetska rata i deluje sa svojim korporatističkim i klerikalnim zahtevima u modernim uslovima veoma anahrono, pa je sledstveno u praktičnoj politici neuspešno, dotle je drugo krilo srp-

54 Krug ljudi oko *Nove srpske desnice* predvođen Dragoslavom Bokanom, Nebojšom Pajkićem i Isidorom Bjelicom.

skih radikalnih desničara, okupljeno u i oko Srpske radikalne stranke, ostvarilo tokom poslednjih šesnaest godina, a i nastavlja da ostvaruje, zabrinjavajuće uspešne izborne rezultate.

Zasnovana kako na oslobodilačkoj komponenti političke kulture Srbije i Srba,⁵⁵ tako i na nedostatku kućnoga vaspitanja, upotreba uvredljivih reči za svoje političke protivnike za srpske radikale je nešto najnormalnije. Tako, jedan od njihovih obrazovanijih članova⁵⁶ pravda metode političke borbe radikala tvrdnjom da SRS kritikujući opoziciju “kao izdajničku u vreme NATO agresije i ukupne izolacije države”, ipak, “ne poseže niti traži hapšenje i zatvaranja čelnika opozicije”.⁵⁷ (Avramović, 2000: 366) Nevolja je jedino u tome što etiketa “izdajnik” u proglašenom ratnom stanju ima čak i u našoj sredini, potpuno oguglaloj na najrazličitije uvrede i klevete, dodatno značenje i značaj. Proglašava se otvorenim lov na navodnog izdajnika, a da zakonski postupak nije ni pokrenut.

U tome smislu, nije ništa neobično, ali jeste zabrinjavajuće s obzirom na to da je SRS trenutno najjača stranka u Srbiji, kada Tomislav Nikolić, zamenik Vojislava Šešelja na kormilu SRS, upotrebi imenicu “izdajnik”⁵⁸ za svakoga Srbina koji pozove svoje sunarodnike na Koso-

-
- 55 Ta komponenta je veoma izražena u političkoj prošlosti i kulturi Srbije. Sve političke stranke, sa retkim izuzecima, nisu joj mogle uvek odoljeti, a Narodna radikalna stranka Nikole Pašića bila je nosilac takve političke kulture. Ukoliko bi se povela priča o nacionalnim odnosima u Kraljevini SHS (Jugoslaviji), neizostavno bi stranačka glasila vrvela od karakterisanja političkih protivnika kao “izdajnika”. Istovremeno, sopstvena stranka je uzdizana kao jedina državotvorna, a oslobodilački učinak se stalno i neukusno naglašavao pominjanjem “krvi prolivene na Kajmakčalanu” i drugim vidovima solunašenja. Posle II svetskog rata, solunašenje je zamenio prvoborački sindrom, a posle 5. oktobra 2000. takođe su se koristiljubivo isticale revolucionarne zasluge. Razume se, parohijalna učaurenost i oslobodilačko mesijanstvo, te opčinjenost nacionalnom problematikom kočili su i kočje društveni razvoj. O tome je pisano opširnije u studiji *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941*. (Bakić, 2004)
- 56 Vršio je dužnost drugog čoveka ministarstva prosvete u vladi Marjanović-Šešelj. Taj period bio je praćen najvećom čistkom univerzitetskih profesora u istoriji Univerziteta u Beogradu.
- 57 Člankopisac jamačno odobrava i sadržaj teksta Vojislava Šešelja “Ministar prosvete Gašo Knežević kao intelektualna mizerija i moralna nakaza”, objavljenog u *Srpskoj slobodarskoj misli*. U tekstu se, između ostalog, G. Knežević naziva i “lovačkim psom” Vojislava Koštunice, a može se pročitati i sledeće: “To što ministar Gašo Knežević neodoljivo podseća na seosku džukelu, nije slučajno. Cela dosovska vlast je vlast džukela, bagre, jajara i budala.” (Šešelj, 2001: 584) Takođe: “Koštunica i Đinđić su neuigrani dvojac čiji je kormilar NATO.” (Šešelj, 2001: 588) Valja još jednom istaći da se radi o tekstu koji je objavljen u časopisu koji ima naučne pretenzije.
- 58 U oslobodilačkoj političkoj kulturi ne smatra se neobičnim kada se politički protivnici krste i najuvredljivijim rečima, kakva je “izdajnik”, jer se nereseno srp-

vu i Metohiji na izbore koje organizuje UNMIK, bez obzira na argumentaciju koja se o tome problemu iznosi, i kada u obraćanju R. Karadžiću i R. Mladiću kaže: "Mogu da vas jure domaći izdajnici, ali vama nije mesto u Hagu",⁵⁹ te kada ministra spoljnih poslova Vuka Draškovića nazove vulgarnom rečju koja se odnosi na izmet, kao i kada u Narodnoj skupštini Republike Srbije za članove Demokratske stranke kaže da su "izdajnici i plaćenici",⁶⁰ ili kada predsednika Srbije Borisa Tadića, kojemu su dedu po majci ustaše bacile u jamu Jadovno, nazove upravo tim svakom Srbinu omraženim imenom; ili kada Aleksandar Vučić, jedan od retkih obrazovanih i elokventnih radikala,⁶¹ nazove poslanike iz redova Demokratske stranke "lopužama" i "kriminalcima",⁶² a B92 i nedeljnik *Vreme* "antisrpskim" sredstvima masovnog opštenja. U skladu s tim je i navika radikalnih poslanika da savremenu Hrvatsku uporno u skupštinskim debatama zovu "ustaškom državom".

Prema tome, sumnjive su tvrdnje kako radikala, tako i nekih intelektualaca u konzervativnome taboru Srbije, da se SRS promenila u odnosu na onu stranku koju je tokom 1990-ih lično predvodio V. Šešelj. Kako se iz prethodnog pasusa vidi, čak i određene kozmetičke promene u smislu, ipak, jednog civilizovanijeg nastupa nisu izvedene do kraja. O suštinskim promenama politike, kako je pokazano, ne može nažalost biti ni reči.⁶³

---

sko nacionalno pitanje u poslednja dva veka, sa izuzetkom statusa Srba u dve-
ma Jugoslavijama, stalno koristi kao pitanje o kojem je uputno javno raspra-
vljati i dobijati političke poene za stranku.

- 59 (22. II 2006: http://www.nspm.org.yu/Hronike/2006_ukratko_1.htm) Valja uočiti da je ovde i Vojislav Koštunica nazvan "domaćim izdajnikom". Može li se očekivati da se kada SRS dođe na vlast svi koji budu protiv njihove vlasti i za saradnju sa Haškim tribunalom nađu u zatvoru zbog izdaje? *Nacionalni stroj* bi zacemento bio za još radikalnije metode.
- 60 U raspravi o rebalansu budžeta Republike Srbije u Narodnoj skupštini Republike Srbije 19. X 2004.
- 61 Čak ni formalni zamenik V. Šešelja, Tomislav Nikolić, nema visoko obrazovanje.
- 62 U raspravi o rebalansu budžeta u Narodnoj skupštini Republike Srbije 14. X 2004.
- 63 Ove promene u budućnosti nisu isključene, jer i radikali postepeno postaju svesni da se danas politička legitimnost stiče ne samo u okvirima nacionalne države, već i u okvirima međunarodnoga okruženja. Možda želja radikala da sa zemljama Dalekog istoka i nesvrstanimi uspostave bolje odnose svedoči o takvim razmišljanjima i u njihovim redovima. Naravno, za ovaj poželjan razvoj radikalnih u umerene desničare Srbije potrebno je da i u drugim zemljama Evrope ne jača radikalna desnica, te da u samoj SRS postoji jasna težnja ka preobražaju.

Radikala levica Srbije posle pada Berlinskog zida

U radikalne levičare Srbije spadaju oni malobrojni, najčešće mladi ljudi, gimnazijalci i studenti, okupljeni u marginalnim socijalističko-komunističkim i anarhističkim udruženjima. Zajedničko im je neprijateljstvo prema kapitalizmu, NATO-paktu i imperijalizmu, religiji, nacionalizmu, liberalizmu, fašizmu i desnom radikalizmu, prema svima koji se zalažu za kapitalističke društvene odnose, napose prema “buržoaziji” i privatizaciji, te prema svim postojećim parlamentarnim i vanparlamentarnim strankama.⁶⁴ Oni ni SPS ne smatraju levičarskom strankom, bez sumnje zbog toga što im je jasno da su socijalisti prilično kompromitovali ideje levice u Srbiji.

Ovi “gnevni mladi ljudi” čak i jednog Desimira Tošića, uglednoga doajena građanske levice, nazivaju “matorim četno-liberalom”,⁶⁵ pa onda i nije iznenađujuće da se *Helsinška povelja* i *Nova srpska politička misao*, jednako kao i radio-emisija *Peščanik* ideološki izjednačavaju i bacaju u koš kao “liberalni” časopisi i emisije.⁶⁶ Jednostavno rečeno, radi-

-
- 64 Npr. protiv Liberalno-demokratske partije protiv koje su na njenom mitingu 9. V 2006. delili letke sa foto-montažom, na kojoj je Čeda Jovanović nosio majicu sa znakom *Nacionalnog stroja* na grudima. Izvesni *Revolucija* je, pak, napisao da je nekoliko stotina letaka podeljenih okupljenima bilo usmereno “protiv Čedomira Jovanovića i rasističke vizije budućnosti koju nam nude korumpirani ostaci takozvane Druge Srbije”. Takođe, izvesni *Zero*: je prokomentarisao događaj sledećim rečima: “najzanimljivije je bilo videti koja je to užasna ekipa..... svi su bili ili japiji u odelcima ili ‘urbanci’ i..... ma u suštini najgora građanština..... za sledeći put osmisliti letak koji će da poveže košunicu, čedu, nikolića i svu ostalu bagru...” (9. V 2006: <http://socfront.anarhija.org/viewtopic.php?t=399>)
- 65 (2006: <http://socfront.anarhija.org/viewtopic.php?t=109&postdays=0&postorder=asc&start=15>)
- 66 Zanimljivo je i ideološko smeštanje *B92* negde na sredokraći između liberalizma i fašizma, jer po *Ikonoborcu* “predstavlja odveć dosledno uređivanu tribinu za propagiranje jednog osobitog tipa rasizma beogradske srednje klase, koji u sebe uključuje palanačko idealizovanje kolonijalnih metropola Zapadne Evrope i Severne Amerike i zastupanje klasičnog repertoara fašističkih stavova pod izgovorom protivljenja domaćem nacionalizmu i fašizmu... Kao alternativni medij liberalnog srpskog nacionalizma i rasizma, *B92* je beznađežno zaglavljnjen u poziciji postmodernih četnika.” (februar 2006: <http://socfront.anarhija.org/viewtopic.php?t=181>) No, *B92* je omražen i od strane *Nacionalnog stroja*. O tome svedoče plakati koje je ova neonacistička organizacija lepila po beogradskim ulicama, gde je *B92* nazvana “jevrejskom televizijom”, te je zahtevan: “Bojkot zbog antisrpskog delovanja, pogubnog uticaja na srpsku omadinu, podrške nezavisnosti Kosova, podršku širenju narkomanije homoseksualizma i drugih bolesti sa zapada i podrške multirasnom novom svetskom poretku”. (22. III 2005: http://www.freeb92.org/info/vesti/index.php?yyyy=2005&mm=03&dd=22&nav_category=12&nav_id=164838) SRS je, takođe, oštro

kalizovanoj i ostrašćenju misli nisu svojstvena višeslojna i nijansirana analiziranja društvene stvarnosti, pa ona stoga nije ni spremna na razlikovanje njoj doduše neprijateljskih, ali međusobno veoma različito ideološki usmerenih časopisa i emisija.

S druge strane, ima i produbljenih analiza kada su u pitanju propagatori domaćega neoliberalizma, tj. “perjanice terora slobodnog tržišta”.⁶⁷ Tako je izvesni *Komesar* oštroumno uvideo koja je to ideologija i koji su pojedinci na intelektualno-ideološkoj sceni Srbije najpogodniji za napad sleva, tj. za radikalno levu propagandu:

“Pomenute individue (Ivan Janković i Borislav Ristić, pr. J. B.) zastupaju stavove koji se kreću u rasponu od usvajanja intelektualne anti-ratne pozicije ‘Druge Srbije’ do glorifikacije Draže Mihailovića, Augusta Pinočea i ratne politike Džordža Buša, od tirada protiv države i birokratije do obožavanja konzervativnih vrednosti nacionalne tradicije i patrijarhalne porodice. Sve je ovo protkano najzagriženijim antikomunizmom i zapenušalim tržišnim fundamentalizmom, izraženim u drečecim parolama i bombastičnim frazama. Kada svoje vizije poželjnog društva izražavaju na ovaj način, oni zapravo prikazuju kapitalizam idealnotipski, u zaoštrenoformi, u njegovim krajnjim konsekvencama. Za nas je korisno da proučimo njihove stavove, kako bismo tranzicione procese restauracije kapitalizma mogli u svojim analizama i propagandnom istupanju da sagledamo sa stanovišta upravo takvih krajnjih konsekvenci. Sve socijaldemokrate, liberali i konzervativci kapitalizam kao poželjan sistem prikazuju kroz različite humanističke koprene, ali ovi libertarijanci su dragoceni jer govore sa pozicije same istine kapitalizma, one nehumane i nemilosrdne. Spremnost da se uđe u savez sa bilo kojim fašistom u cilju očuvanja kapitalizma pred revolucionarnom pretnjom posebno je iskreno predstavljena u napisima ove ekipe. Kao liberalni lakeji fašizma, oni predstavljaju lep argument protiv liberalizma i kapitalizma.”

Doduše nisu svi članovi foruma *Socijalni front*, na kojem učestvuju kako anarhisti tako i marksisti-lenjinisti, jednako sofisticirani. Izvesni *Bobi* npr. veli sledeće: “Kada kažemo **Fašizam** (boldirano u originalu) mislimo na ideje koje propagiraju ljudi koji stoje iza internet magazina *Katalaksija*”.⁶⁸ Svakako, ovde se već ne bi moglo govoriti o višeslojnom

---

protestovala kada je TV *B92* dobila nacionalnu licencu za posredovanje programa, nesumnjivo zato što se radi o “antisrpskoj televiziji”. Na tom primeru je vidljivo ono što je iz istorije odavno poznato, tj. kako se na građanski levi liberalizam ustremljuju kako radikalna desnica, tako i radikalna levica.

67 (2006: <http://socfront.anarhija.org/viewtopic.php?t=109&postdays=0&postorder=asc&start=0>)

68 (2006: <http://socfront.anarhija.org/viewtopic.php?t=109&postdays=0&postorder=asc&start=0>)

posmatranju stvari, već čitalac prisustvuje homogenizaciji raznovrsnih neprijatelja. Ako se ima u vidu da su nekad i komunisti nazivali socijalne demokrate socijal-fašistima, onda preteranom iznenađenju nema mesta.

Zanimljiv je i jedan stav koji je anarhista pod nadimkom *Debeli* izneo polemišući sa jednim još nedovoljno osvešćenim “drugom”:

“Problem sa tvojom analizom je družte to što barataš potpuno naučnim pojmovima ‘dobri’ i ‘loši’ ljudi kao elementima. Ono što ti nazivaš ‘dobri’ ljudi su ono što mi nazivamo buržoazijom koja će preći na stranu revolucije, ono što ti nazivaš ‘lošim’ ljudima su oni koji će dok im ne bude sručen metak u glavu braniti svoje privilegije.”

Razume se, ovakav levi radikalizam može zvučati uhoparajuće, ali verovatno onaj kojemu je uho zaparano spada poput M. Vebera i autora ovog članka u “klasno-svesnog buržuja”, odnosno, ako se hermeneutički uživimo u poziciju radikalnih levičara, “lakeja buržoazije i kapitalizma”.

Zanimljivo je da je jedan od najcitiranijih autora, pri čemu su citati neobično opširni, na internet-forumu *Socijalnog fronta* profesor Univerziteta u Beogradu Todor Kuljić, koji im je zanimljiv prevashodno radi kritike teorija o totalitarizmu i teorijskih odbrana od izjednačavanja levog i desnog ekstremizma preko pojma totalitarizam, kao i zbog uzročnog dovođenja u vezu kapitalizma i fašizma. Čini se da su neki od učesnika foruma, posebno *Komesar* i *Debeli*, pročitali i razumeli ne samo *Fašizam*, već i intelektualno zahtevnije *Teorije o totalitarizmu* i *Prevladavanje prošlosti*. Doista, osim načelne humanističke usmerenosti, pismenost i teorijska sprema odvaja radikalne levičare od desnih parnjaka. Sa prvima bi se moglo diskutovati čak i na teorijskome nivou, a sa drugima, kojima su boja kože, verska ili nacionalna pripadnost glavni argumenti, bilo kakva rasprava je teško zamisliva.

Zaključak

Iz napisanog sledi da radikalno leva krajnost ne predstavlja danas nikakvu opasnost za kapitalizam kako u Srbiji tako i u svetu i to je zacemento jedan od razloga zbog kojih se danas suočavamo sa divljim kapitalizmom.⁶⁹ Jedan od osnovnih problema radikalnih levičara u ovoj zemlji je taj što oni nemaju organizovanu i jaku političku stranku oko koje bi se okupljali, i u slučaju da ne dele baš sve ili čak većinu njenih stavova. Oni su osuđeni na tavorenje i iscrpljivanje u neretko besplodnim teorijsko-ideološkim raspravama. Razume se, ako povremeno dignu glavu, lako dobiju po njoj od brojnijih i agresivnijih radikalnih desničara, kao

---

69 Upravo je opasnost od sovjetizacije, tj. socijalističke revolucije uticala na humanizaciju uslova života u kapitalističkome društvu od 1920-ih do kraja 1980-ih.

što se npr. desilo prilikom podrške koju su dali srbijanskim homoseksualcima 2001. godine.

Istorijski gledano, tek strah od nekog radikalno levog rešenja problema kapitalističkog društva vodi humanizovanju života u kapitalizmu. Zato ne bi bilo loše kada bi levi kraj političkog spektra ojačao (ne preterano, naravno), jer bi time verovatno i krajnji desni pol oslabio, pa bi se uspostavila kakva takva ravnoteža ideološki raznobojnih političkih snaga u Srbiji.⁷⁰ Kapitalizam je trenutno u Srbiji i drugde neizbežan, jer nikakav drugi ostvariv izbor danas nije na vidiku, ali potrebni su i čovečni društveni odnosi, tj. kapitalizam u kojem se interesi zaposlenih štite barem približno interesima poslodavaca. Primeri skandinavskog kapitalizma treba da budu ideja vodilja naših socijalnih demokrata i levih liberala. U protivnom, divljanje radikalnih desničara pod nekim desnim autoritarnim režimom može nas napraviti zemljom uporedivom sa velikim brojem društava Latinske Amerike od pre nekoliko decenija.

Posle 5. oktobra 2000. godine ušlo se u promene potencijalno revolucionarnog sadržaja. Umesto autoritarnog socijalizma (unutar kojeg se razvijao politički kapitalizam) kao istorijske stranputice, krenulo se na put tržišnog kapitalizma; privatna svojina, privatizacija i tržište postaju glavne ideološke parole. Tokom 2005. godine konačno se došlo i do nadmoći privatne svojine u odnosu na društvenu u Srbiji. Doduše, odranije postojeći politički kapitalizam iskoristio je početnu prednost, pa i dalje odnosi prevagu nad tržišnim i tu se nalazi velika prepreka poželjnom razvoju društva, u kojem bi i zaposlenima bilo ugodno živeti, a ne samo skoro obogaćenim poslodavcima. Za budućnost je ključno da dobijanje unosnih poslova ne bude zavisno od bliskosti kapitaliste poslasticima političke moći.

Osim toga, u političkoj sferi se desila važna promena: vlade su konačno postale smenjive na poštenim višestranačkim izborima. Dakle, iz autoritarnog višestranačkog socijalizma sa vodećom strankom i harizmatičnim vođom ušlo se u poliarhični višestranački politički kapitalizam.

70 Uopšteno i ponešto pojednostavljeno govoreći, do 10% podrške levim radikalima i do 10% desnim ne bi ugrožavalo na liberalno-demokratskom elitizmu zasnovanu političku zajednicu. Ona je, međutim, bitno ugrožena čim neka radikalna politička stranka sama pređe 15% podrške. Isto tako, ona je ugrožena i onda kada levi i desni radikali zajedno pređu 20% podrške. Pri svemu tome, treba uočiti da su levi radikali, ipak, neuporedivo bolja varijanta od desnih, jer dok potonji biologističkim, kadšto i zoološkim shvatanjem društvenih odnosa ugrožavaju same temelje čovečnosti i civilizovanog života, prvi svojom društvenom isključivošću ugrožavaju tek one koji su klasno privilegovani. Desni radikali, prema tome, žele društvo koje je nepravednije od sadašnjeg, a levi pravednije. Ono što se potonjima da zameriti je izbor nasilnih sredstava za doseganje poželjnog cilja.

Naravno, na duži rok trebalo bi da dođe i do promene parohijalno-oslobodilačkog obrasca političke kulture. Trebalo bi, nadajmo se, da sledeća generacija u Srbiji, ili bar ona posle nje, uobličiti trpeljiviji participativni obrazac političke kulture.

Pa ipak, revolucionarni put zacrtan 5. oktobra 2000. godine može na trenutak (koji za savremenike može potrajati i nekoliko dugih godina, pa čak i decenija) biti i preprečen.⁷¹ On ne može biti zaprečen delatnošću radikalnih levičara, jer oni nemaju političke snage za tako nešto. Čini se da je režim Slobodana Miloševića u Srbiji dodatno delegitimisao leve pokrete, ako već ne i leve ideje. Utoliko su izgledi levice u Srbiji u doglednoj budućnosti možda slabiji negoli u bilo kojoj drugoj evropskoj zemlji. Ona nije zastupljena u političkoj borbi nijednom ozbiljnom političkom organizacijom, izuzev SPS koji gubi biračko telo, a materijalno je niko ne pomaže ni u zemlji ni van nje.

Nad Revolucijom se nadvija opasnost desnog radikalizma. Srpska radikalna stranka je upravo ona stranka oko koje se, kao oko kakve meteorom pogođene planete koja je izgubila raniju putanju kretanja i sada bezglavo pokušava u nju da se vrati, okupljaju različiti dezorijentisani sateliti. Ova stranka je u Srbiji žarište okupljanja, razume se, ne samo ideološki već uobičenih desnih ekstremista, nego i mnogobrojnih nacionalno frustriranih, socijalno ranjivih i lično osujećenih, a politički nažalost neobrazovanih ljudi, koji u društvenom preobražaju Srbije prolaze loše, osećaju se ugroženim i nesigurnim, društveno odbačenim, bez vere u budućnost.

Nažalost, očajnika koji se osećaju bespomoćno u Srbiji je danas mnogo. Dovoljno je reći da je broj nezaposlenih između jedne četvrtine i jedne trećine, pa da se shvati koliki je potencijal Srpske radikalne stranke. Pri tome, život pod stalnim uslovljavanjima od strane EU i SAD, otepljenje Crne Gore od državne zajednice SCG, kao i teškoće za izlazak iz zemlje u cilju putovanja, jačaju osećaj izolovanosti i ksenofobije kod građana. Razume se, radikali su šampioni ksenofobije i etnocentrizma, i to znaju da iskoriste. Po njihovoj retorici, Zapad nas namerno drži u izolovanosti, jer je antisrpski usmeren, a njegove želje u zemlji sprovode tzv. reformske partije, tj. sve političke stranke u Srbiji, osim njih i socijalista.

Na nesreću, pitanje Kosmeta je, takođe, na dnevnom redu i ne može se rešiti na taj način da Kosmet ostane u sastavu Srbije. Radikalici i za "gubitak Kosmeta" optužiti Zapad i "izdajnike srpskog naroda".

---

71 Treba se setiti da je nakon Francuske revolucije usledio višedecenijski period Napoleonove vladavine i restauracije, te da je tek s Trećom republikom došlo do pobeđe ideala Francuske revolucije.

Stari mitološki obrazac po ko zna koji put se koristi, i tek će biti korišćen, u borbi za političku vlast a, možda, i za uklanjanje političkih protivnika u Srbiji.

Demagoški koristeći nacionalne frustracije i socijalne muke srbijskoga društva, SRS svakim danom jača. Time se otvara put i svim drugim radikalnim desničarima, pa i otvorenim neonacistima. Za razliku od radikalnih levičara, razne krajnje desne grupe bezprizornika u Srbiji se imaju oko koga okupiti. Da li mogu igrati i ulogu osavremenjenih SA odreda? Dok u ostatku Evrope nema radikalno desnih vlada, nema straha od toga. U međuvremenu, ima razloga za brigu ne samo među levičarima, i ne samo u Srbiji, već i među umerenim desničarima, i u Evropi, među čovečnim i razumnim ljudima uopšte.

Izvori:

B92: (22. III 2005: http://www.freeb92.org/info/vesti/index.php?yyyy=2005&mm=03&dd=22&nav_category=12&nav_id=164838)

gay.hr (hrvatski *gay on line* časopis): (2005: <http://www.gay.hr/portal/kategorija.php?kat=26&id=3184>)

Međunarodna mreža pomoći: (2004: <http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu/cms/view.php?id=1020>)

Nacionalni stroj (interne forum i arhiva):

(<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=116706>)

(<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=180556&page=2>)

(<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=180556&page=3>)

(<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=180556&page=4>)

(<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=132362>)

(<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=180556>)

(<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=286486>)

(<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=60825>)

(<http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=242994>)

(<http://www.stormfront.org/archive/t-130720.html>)

Nova srpska politička misao: (22. II 2006: http://www.nspm.org.yu/Hronike/2006_ukratko_1.htm)

Politika, 12. XI 2005.

Politika, 13. XI 2005.

Politika, 15. XI 2005.

Socijalni front (internet forum): (2006: <http://socfront.anarhija.org/viewtopic.php?t=109&postdays=0&postorder=asc&start=15>)

(2006: <http://socfront.anarhija.org/viewtopic.php?t=109&postdays=0&postorder=asc&start=0>)

(9. V 2006: <http://socfront.anarhija.org/viewtopic.php?t=399>)

(februar 2006: <http://socfront.anarhija.org/viewtopic.php?t=181>)

(2001: <http://www.queeria.org.yu/queeria/vesti.htm>)

(Wikipedia, 2006: <http://en.wikipedia.org/wiki/Extremism>)

Literatura:

Avramović, Zoran (2000). "Kakva politička sredstva koriste protivnici Srpske radikalne stranke", *Srpska slobodarska misao*, g. I/br. 5, str. 361-371.

Bakić, Jovo (2004). *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941*. Zrenjanin: Gradska biblioteka "Žarko Zrenjanin".

Gelner, Ernst (1997). *Nacije i nacionalizam* (prevod sa engleskog). Novi Sad: Matica srpska.

Golder, Matt 2003, "Explaining variations in the success of extreme right parties in Western Europe", *Comparative Political Studies*, 36 (4), 432-466.)

Griffin, Roger, *Interregnum or Endgame? Radical Right Thought in the 'Post-fascist' Era* (skinuto s Interneta 27. V 2006: <http://home.alphalink.com.au/~radnat/theories-right/theory2.html>)

Ilić, Vladimir (1995). "Desnica u današnjoj Srbiji". *Srpska politička misao*. Vol.2 / No.4.

Juzbašić Kostić Branislava, Isailović Dragica (2006.) "Analiza rezultata popisa stanovništva 2002. prema pismenosti i školskoj spremi", (<http://www.harizma.com/fajloteka/31/pismenost.pdf>), skinuto sa interneta 11. maja 2006.

Kuljić, Todor (2002). *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Kuljić, Todor (1990). "Fenomenološko-istoristička teorija o fašizmu Ernsta Noltea". (Pogovor knjizi E. Noltea: *Fašizam u svojoj epohi*). Beograd: Prosveta.

Lubbers, Marcel and Scheepers, Peer (2002). "French Front National voting: a micro and macro perspective". *Ethnic and Racial Studies*. Vol.25/ No.1, pp. 120-149.

Lubbers, Marcel and Scheepers, Peer (2001). "Explaining the Trend in Extreme Right-Wing Voting: Germany 1989-1998". *European Sociological Review*. Vol.17/ No.4, pp. 431-449.

Mihailović, Srećko, Stojiljković Zoran, Vuković Đorđe, Paunović Žarko, Mojsilović Miloš i Ivković Marko (2005). *Političke podele Srbije u kontekstu civilnog društva (elektronska verzija)*. Beograd: CESID. (<http://www.cesid.org/programi/istrazivanja/index.jsp>)

Mihailović, Srećko (1996). "Stranački identitet i izborne orijentacije građana Jugoslavije". *Gledišta*. Vol. XXXVII/ No. 1-2, str. 69-89.

Norris, Pippa (2004). *Radical Right: Voters and Parties in Regulated Market*. (elektronska verzija) New York/Cambridge: Cambridge University Press, chapter 6. (<http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/Books/Radical%20Right.htm>)

Scheepers, Peer and Gijsberts, Merove and Coenders, Marcel (2002). "Ethnic Exclusionism in European Countries. Public Opposition to Civil Rights for Legal Migrants as a Response to Perceived Ethnic Threat". *European Sociological Review*. Vol.18/ No.1, pp. 17-34.

"300 mera za renesansu Francuske" (Program *Nacionalnog fronta Francuske*). (2001). *Srpska slobodarska misao*, g. II/br. 3.

Van der Brug Wouter, Fennema Meidert, and Tillie Jean, (2000). "Anti-immigrant parties in Europe: Ideological or protest vote?" *European Journal of Political Research*, 37 (1), 77-102.

Šešelj, Vojislav, (2002). *Ideologija srpskog nacionalizma: Naučno i publicističko delo prof. dr Laze M. Kostića*. Predgovor. Beograd: Velika Srbija. (<http://ojkrajino.com/knjige/Ideologija%20srpskog%20nacionalizma.pdf>)

Šešelj, Vojislav (2001). "Ministar Gašo Knežević kao intelektualna mizerija i moralna nakaza." *Srpska slobodarska misao*, g. II/br. 3, str. 584-870.

Šešelj, Vojislav (2000). Diskusije Vojislava Šešelja povodom različitih saopštenja na Okruglom stolu. *Srpska slobodarska misao*, g. I/ br. 1.

Jovo Bakic

POLITICAL EXTREMISM IN CONTEMPORARY SERBIA

Summary

The author deals with ideological-political far right and far left in contemporary Serbian society. Theoretical definition of the concepts and historical evolution of the phenomena are provided in introduction. Afterwards, he analyses broader social forces and concrete political parties, which promote radical right ideology. He stresses ideological and organizational relations of the Serbian Radical Party as a main far right ideological organization in Serbia with the most distinguished promoters of a such ideology abroad, e.g. National Front led by Jean-Mari Le Pen and Liberal Democratic Party led by Vladimir Zirinovski. Beside, it is noticed that the Serbian Radical Party had close organizational relations with National Formation, an organization of Serbian skinheads that openly stresses neo-Nazi attitudes. Although relations between the two organizations are not warm for last several years, there is a possibility of improvement of mutual understanding between the two. Such a development could endanger constitutional order in Serbia. Social difficulties caused by both consequences of the disastrous politics of the Slobodan Milošević regime as well as by social transformation have maden fertile ground for popularity increase of the radical right in Serbia. However, the Serbian left, moderate and radical, is compromised by the Slobodan Milosevic activities. Therefore, it is thoroughly marginalized and does not threat the order established after October the 5th 2000.

Key words: ideological and political orientations, radical extremes, radical right, radical left, Serbian Radical Party, National Formation, Social Front